

<http://ui.ac.ir/en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Document Type: Research Paper

Vol. 9, Issue 4, No.31, Winter 2021, pp. 19-50

Received: 30.05.2020 Accepted: 26.09.2020

The Concept and Sociological Analysis of the Conditions of Social Malingering

AmirIsa Maleki

*PhD Candidate of Sociology of Social Problems in Iran, Faculty of Humanities University of Yasouj, Yasouj, Iran
amir.esamalaki@gmail.com*

Seyed Samad Beheshty *

*Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities University of Yasouj, Yasouj, Iran
sbeheshty@yu.ac.ir*

Arman Heidari

*Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities University of Yasouj, Yasouj, Iran
alheidari2011@yu.ac.ir*

Introduction

Malingering means pretending to be sick to escape responsibility, a widespread matter that can be generally seen in medicines, prisons, barracks, and some public and private offices/organizations (Rahbar Taramsari et al., 2018: 46). However, malingering is not only about health, social ethics, or personal issues, as many experts stipulated that malingering stems from some major cultural and psychological problems in any society (Davoodi, 2016). Most psychiatric and psychological research on malingering seeks to diagnose and treat it from a psychological point of view. This study aims to deal with this problem by adopting a sociological approach. The central question of this research is: why and how does the avoidance of performing legal and moral duties regarding external and unjustified factors appear in social interactions and/or daily life? This concept, which has been considered at the beginning of the research with the conceptual tool of social malingering, needs to be clarified. Since this concept has recently been to some extent worked out by the authors of this study and because its conceptual framework might not be clear for some readers, we seek to explore how social scientists, whose thoughts and individual experiences are referred to in this study, would understand and perceive the phenomenon of social malingering. Therefore, the main purpose of the present study was the semantic inference and conceptualization of the phenomenon of social malingering and the sociological analysis of the contexts leading to malingering formation in social interactions and everyday life. In this study, social malingering has a broader meaning that is received in the integrity and completeness of the research.

Materials and Methods:

In this study, by referring to the thoughts and individual experiences of social scientists, and with the grounded theory approach, the authors sought to understand social malingering in social interactions and everyday life. To this end, with a qualitative approach and conducting problem-centered interviews, we adopted grounded theory to explain social malingering in our society. This path is based on the systematic GTM scheme (SY-GTM), the systematic model of Strauss and Corbin, in the systematic approach to the grounded theory method. In this way, by the theoretical sampling method, 15 experts and social scientists were selected for in-depth interviews. The data obtained from interviews with research participants were analyzed and categorized using the three-step coding process in the systematic GTM scheme. According to social scientists such as Stern (1981) and Strauss and

Corbin (1990), qualitative methods especially grounded theory, aim to discover unknown areas of life.

In the present study, in line with the same purpose, by exploring the topics related to social malingering in various documents and opinions, the authors focused on what, how, and why social malingering acts from the perspective of experts and social scientists, especially sociologists. The logic for choosing Strauss and Corbin's grounded theory model or the systematic model scheme in the underlying grounded theory strategy in this study was the participants who took part in the study. Some issues like a conversation with social scientists and experts, having common literature that was constantly associated with sociological concepts and terms, and being unconscious in the beginning and the middle of research consciously strengthened the concern for accuracy, scientific methods, and structure

*Corresponding author

Copyright©2021, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>), which permits others to download this work and share it with others as long as they can change it in any way or use it commercially.

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2020.122952.1551>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1399.9.4.2.1>

of the study. Naturally, the reference to the thoughts and individual experiences of social scientists reinforced the systematic and precise scientific procedures that Strauss and Corbin emphasized in the systematic GTM scheme. In the present study, the authors have also used the MAXQDA software to achieve a theoretical model that explicates and explains social malingering in social interactions and everyday life. One of the features of this software is its inherent capability for drawing the model. Last but not least, it can be very useful to explain the grounded theory of the research.

Discussion of Results and Conclusions:

This study identified protest as a core and pivotal issue. Protests against cultural and social conditions and the lack of ontological security, along with causal conditions, contextual conditions, and mediator conditions, all have led to the application of social malingering strategy by members of the society. In other words, in any society in which there is a lack of ontological security, bad governance, ideological morality, individuality cult, weakening of social morality, and the anomaly of individuals and reference groups, members would protest and do social malingering. The result of such a life-world is a decline and weakness in social capital and the unpredictability of social behavior.

According to the findings of the present study, social malingering includes specific actions and interactions that are associated with irresponsibility, rationalization, and pretension. This social action manifests itself in various ways in everyday interactions and should not be simplified to just one aspect. Also, social malingering is understandable in the plotting of its causal, contextual, and mediator conditions, and in the network among those conditions.

Keywords: Social Malingering, Everyday Life, Grounded Theory, Strauss and Corbin's ysymmm Model.

References

Abazari, Y. (2002) Social collapse. *Aftab Monthly Journal*, (19),32-41 (in Persian).
 Adineh, S. (2015) *Predicting responsibility based on parenting styles and social acceptance in high school girls*. Master Thesis in Clinical Psychology, Islamic Azad University, Arak Branch, Supervisor: Davood Taghvaei (in Persian).
 Alexander, J. C. (2004) Toward a theory of cultural trauma. In Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. and Sztompka, P. (Eds.) (2004) *Cultural Trauma and Collective Identity*. London: University of California Press. 1-30.
 Alexander, J. C. (2012) *Trauma: A social theory*. Cambridge: Polity Press.

American Psychiatric Association. (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington: American Psychiatric Association.
 Anvari, H. (2011) *Compressed speech culture*. Twelfth Edition. Tehran: Sokhan Publication (in Persian).
 Atrak, H. (2010) The nature and moral judgment of pretention. *Journal of Ethical Knowledge*, 1 (4), 75-94 (in Persian).
 Becker, H. S. (1970) Field work evidence. In Becker H. S. (Ed.) (1970) *Sociological work: Method and substance*. Chicago: Aldine. 39-62.
 Behjat, M. (2000) *The treatise explaining the issues of grand holiness ayatollah mohammad taqi behjat*. Twenty-Fifth Edition. Qom: Shafagh Publication (in Persian).
 Berger, P. L. (2014) *Invitation to sociology: A humanistic perspective*. Translated by Reza Fazel, Tehran: Sales Publication (in Persian).
 Bourdieu, P. (1977) *Outline of theory of practice*. London: Cambridge University Press.
 Bourdieu, P. (2001) *Theory of action: Practical reasons and rational choice*. Translated by Morteza Mardiha. Tehran: Naghsh va Negar Publication (in Persian).
 Branden, N. (2008) *Taking responsibility*. Translated by Mehdi Qaracheh Daghi. Tehran: Shabahang Publication (in Persian).
 Corbin, J., & Strauss, A. (2014) *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory (3th Ed)*. CA: Sage Publication.
 Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016) *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. CA: Sage Publication.
 Creswell, J. W. (2002) *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
 Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000) Determining validity in qualitative. *Journal of Theory into Practice*, 39 (3), 24-130.
 Dadashpour, N. (2013) *Study of medical errors in pour sina hospital in rasht in 2012*. PhD Thesis in Doctor of Medicine and Health Services, the University of Gilan (in Persian).
 Davoodi, A. (2016) *A doctor's narration of a patient's strange malingering*. Retrieved from www.tabnak.ir/fa/news/564669 (28/1/2019) (in Persian).
 Dehkhoda, A. (1964) *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press (in Persian).
 Eisenberg, A. F. (2007) "Habitus/Field". In Ritzer G. (Ed.) (2007) *The blackwell encyclopedia of sociology*. Oxford: Blackwell.
 Farahani, M. (2015) *Corruption and security*. Third Edition. Tehran: Porseman Publication (in Persian).

- Ferasatkah, M. (2015) *We iranians: A historical and social contextualizing of iranian ethos*. Fifth Edition. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Ferasatkah, M. (2019) *Qualitative research method in the social sciences with an emphasis on Grounded Theory (GTM)*. Sixth Edition. Tehran: Agah Publication (in Persian).
- Foss, N. J., & Pedersen, T. (2016) Micro-foundation in strategy research. *Strategic Management Journal*, 37 (13), 22-34.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B. G. (1978) *Theoretical sensitivity: Advances in the methodology of grounded theory*. Mill Valley, California: The Sociology Press.
- Glaser, B. G. (2002) Conceptualization: on theory and theorizing using grounded theory. *International Journal of Qualitative Method*, 1 (2), 23-38.
- Glaser, B. G., & Holton, J. (2005) Basic social processes. *Journal of grounded theory review*, 4 (3), 1-29.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967) *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. London: Aldine Publishing Company.
- Glesne, J., & Peshkin, A. (1967) *Becoming qualitative researches*. White Plains, NY: Longman.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday (Anchor).
- Goffman, E. (1961) *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Indianapolis: Boobs-Merrill.
- Hadianfar, K. (2019) *Two people are killed in accidents in the country every hour*. Retrieved from <http://pana.ir/news/946816> (15/8/2019) (in Persian).
- Heshmati, S. (2015) *The role of confrontational skills and responsibility in predicting students' general health*. MA Thesis in General Psychology, Islamic Azad University, Kermanshah Branch (in Persian).
- Honneth, A. (1996) *The struggle for recognition: the moral grammar of social conflicts*. Translated by Joel Anderson. Cambridge: Polity Press.
- IRIB News Agency. (2018) *Earthquake in Yasuj*. Retrieved from [WWW.iribnews.ir/fa/news/2124286](http://www.iribnews.ir/fa/news/2124286) (22/1/2019) (in Persian).
- Janalizadeh, H., Alivardiania, A., & Farzbod, M. M. (2017) Sociology of collective memory: the paradigmatic or non-paradigmatic study area. *Journal of Culture Strategy Quarterly*, (40), 37-70 (in Persian).
- Kazemi, A. (2015) We need pragmatic intellectuals. *Sound Journal*, 38 (in Persian).
- Khorramroodi, M. (2016) *Sirs malingering test standardization*. PhD Thesis in Psychiatry, University of Welfare and Rehabilitation Sciences (in Persian).
- Lee, J. (2001) *A grounded theory: integration and internalization in ERP adoption and use*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska.
- Mason, J. (1996) *Qualitative researching*. London: Sage Publication.
- Mohammadpur, A. (2013) *Qualitative research method, counter method*. Tehran: Sociologists Publications (in Persian).
- Moin, M. (2012) *Persian culture*. Volume One, Twenty-Seventh Edition. Tehran: Sokhan Publication (in Persian).
- Parker, L. D., & Roffey, B. H. (1997) Methodological themes: Back to the drawing board: revisiting grounded theory and the everyday accountants and managers reality. *Journal of Accounting, Auditing, and Accountability*, 10 (2), 212-247.
- Robbins, S. P. (2000) *Management prentice hall englewood cliffs*. Newjersey.
- Rahbar Taramsari, M., Mahdavi Baramchi, A., Taghilou, S., Attarchi, M., Badsar, A., & Mohammadi Kojidi, H. (2017) Comparison between the psychic profile of malingers and normal clients to guilan province general office of forensic medicine. *Journal of Guilan University of Medical Sciences*, 26 (103), 46-52.
- Serto, L. A. (1989) *The anxiety and depressive disorder: descriptive psychopathology and differential diagnosis. in anxiety and depression, distinctive, and overlapping features*. Sandiego: Academic Press.
- Sharifzadeh, F., & Gholipour, R (2003) Good governance and the role of government. *Journal of Management Culture*, 1 (4), 93-109 (in Persian).
- Stern, P. N. (1980) Grounded theory methodology: its uses and processes. *Journal of Image*, 12 (1), 20-23.
- Strauss, A. (1987) *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1990) *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Newbury Park: Sage Publication.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (2016) *Basics of qualitative analysis research: techniques and procedures for grounded theory*. Translated by Ebrahim Afshar, Fifth Edition. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Tahmasebi, A. (2015) *Some governmental organizations have become political clubs*. Retrieved from Siasigolestanp.ir/news/447 (22/1/2019) (in Persian).
- Turner, J. H. (2002) *Face-to-face: toward a sociological theory of interpersonal behavior*. Stanford: Stanford University Press.
- Turner, J. H. (2015) *Contemporary sociological theory*. Translated by Ali Asghar Moghaddas and Maryam Soroush. Tehran: Sociologists Publication (in Persian).
- UN ESCAP (2017) *What is good governance*. Retrieved from <http://www.Papp.Undp.Org.governance/about.Htm> (11/8/2016).

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران
سال نهم، شماره پیاپی (۳۱)، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۹، ص ۱۹-۵۰
نوع مقاله: پژوهشی
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۰۵

مفهوم‌شناسی و تحلیل جامعه‌شناختی زمینه‌های شکل‌گیری پدیده تمارض اجتماعی

امیر عیسی ملکی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم انسانی دانشگاه یاسوج،

یاسوج، ایران

amir.esamalaki@gmail.com

سید صمد بهشتی ، استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

sbeheshty@yu.ac.ir

آرمان حیدری، استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

alheidari2011@yu.ac.ir

چکیده

پرسش محوری این پژوهش، بررسی چرایی و چگونگی شانه خالی کردن از انجام دادن وظایف قانونی و اخلاقی با ارجاع به عوامل بیرونی و ناموجه در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. به این معنا در آغاز پژوهش با ابزار مفهومی تمارض اجتماعی توجه شده است. از آنجا که این مفهوم را نگارندگان این پژوهش ابداع کرده‌اند و در نتیجه، چارچوب مفهومی آن مشخص نیست، ابتدا به درک و دریافت متخصصان علوم اجتماعی از پدیده تمارض اجتماعی رجوع کرده‌ایم؛ بنابراین، هدف اصلی پژوهش، تدقیق معنایی و مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی و تحلیل جامعه‌شناختی زمینه‌های شکل‌گیری آن در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. برای این منظور با روش کیفی و انجام دادن مصاحبه‌های مسئله‌محور به سمت نظریه‌ای زمینه‌ای برای توضیح تمارض اجتماعی در جامعه خودمان حرکت کرده‌ایم. این مسیر مبتنی بر طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند (SY-GTM) یعنی الگوی پارادایمی استراوس و کربین در رویکرد نظام‌مند روش نظریه زمینه‌ای پیگیری شده است؛ به این ترتیب که با نمونه‌گیری نظری، ۱۵ نفر از خبرگان و متخصصان علوم اجتماعی برای انجام دادن مصاحبه عمیق انتخاب شده‌اند و داده‌های حاصل از گفت‌وگو با مشارکت‌کنندگان با استفاده از فرایند کدگذاری سه مرحله‌ای در طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند تحلیل و مقوله‌بندی شده است. این پژوهش به کشف پدیده محوری اعتراض انجامید؛ اعتراض به شرایط فرهنگی و اجتماعی و نبود امنیت هستی‌شناختی، که همراه با شرایط علی، شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر مرتبط با آن، همگی به کاربست راهبرد تمارض اجتماعی از طرف افراد جامعه می‌انجامد؛ به بیان دیگر، در جامعه بدون امنیت هستی‌شناختی و با حکمرانی بد، اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک، کیش فردیت، تضعیف اخلاق و ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع، افراد جامعه اعتراض دارند و تمارض اجتماعی می‌کنند. نتیجه چنین زیست‌جهانی نیز کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی است. بنا بر یافته‌های این پژوهش، تمارض اجتماعی شامل کنش و برهم‌کنش‌های خاصی است که تداعی‌گر مسئولیت‌گریزی، دلیل‌تراشی و توریه است. این کنش اجتماعی به شکل‌های گوناگون در تعاملات روزمره ظهور و بروز می‌کند و نباید آن را فقط به یکی از وجوه آن ساده‌سازی کرد؛ به‌علاوه، تمارض اجتماعی در نموداری از شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر آن و در شبکه‌ای میان آن شرایط و تمارض اجتماعی به‌منابه راهبردی برای مواجهه با آنها و پیامدهایشان، درک و دریافت می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تمارض اجتماعی، زندگی روزمره، نظریه زمینه‌ای، مدل پارادایمی استراوس و کربین

نویسنده مسؤول: ۰۹۱۳۴۳۵۳۱۷۷

Copyright©2021, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they cannot change it in any way or use it commercially.

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2020.122952.1551>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1399.9.4.2.1>

مقدمه و بیان مسئله

بیستم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۷، زمین‌لرزه‌ای به قدرت ۴/۳ ریشتر در ساعت ۱۱ و ۴۲ دقیقه و ۳ ثانیه یاسوج را لرزاند (خبرگزاری صداوسیما: ۲۰ / ۲ / ۱۳۹۷). پیش‌تر، زلزله‌ای با قدرت ۵/۲ ریشتر با پس‌لرزه ۴/۸ ریشتر به وقوع پیوسته بود؛ به همین علت، عده‌ای از کارکنان دولت در برخی اداره‌ها و مؤسسه‌ها برای چند روز از حضور در اتاق‌های کار خود امتناع کردند و در محوطه‌ی باز و غیرمسقف گرد هم آمدند. زلزله، حادثه‌ای طبیعی و پیش‌بینی‌نشده است و در صورت وقوع، خطر جانی دارد؛ اما با وجود این، متقاضیان خدمات اداری، کمتر با کارمندان همدلی داشتند و تلقی آنها این بود که ترس از زلزله بهانه‌ای برای فرار از کار و وظایف شغلی است. گویا این باور عمومی وجود دارد که کارمندان به شکل‌های گوناگون برای فرار از انجام‌دادن مسئولیت، تمارض^۱ می‌کنند و این باور به اختلاف میان مراجعان و کارمندان می‌انجامد، که بارها نیز دیده شده است، و بعضاً به زدوخورد و درگیری‌های لفظی و فیزیکی منجر می‌شود.

البته این موضوع، مختص کارکنان شهر یاسوج نیست و بنا بر شواهد به‌طور فراگیر در کشور وجود دارد. معاون سیاسی، امنیتی و اجتماعی استاندار گلستان و دبیر ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر استان می‌گوید: «تمارض کارکنان و ... بخشی از مهم‌ترین منکراتی هستند که در دستگاه‌های اجرایی وجود دارد» (طهماسبی، ۱۳۹۴).

تمارض به معنای ایجاد عمده‌ی علائم جسمانی و روانی به‌صورت تحریفی یا اغراق‌آمیز برای کسب یک موقعیت، همچون رهایی از وظیفه‌ی سربازی، کار یا به دست آوردن کمک اقتصادی، طفره‌رفتن از تعقیب جنایی یا به دست آوردن دارو (انجمن روان‌پزشکی آمریکا، ۱۹۹۴، به نقل از خرم‌رودی، ۱۳۸۳: ۱۰۲) و همچنین به معنای شانه خالی‌کردن از مسئولیت‌های

خویشتن با بهانه‌تراشی است.

تمارض، جستاری چشمگیر در پزشکی، به‌ویژه در زندان‌ها، سربازخانه‌ها و برخی اداره‌ها و سازمان‌های دولتی و خصوصی است (رهبر طارم‌سری و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۶)؛ اما فقط به حوزه‌ی بهداشت و سلامت و حوزه‌ی اخلاق اجتماعی مربوط نمی‌شود و به گفته‌ی متخصصان، تمارض، مشکلی فردی نیست؛ بلکه برخاسته از یک مشکل بزرگ فرهنگی و روانی در جامعه است (داوودی، ۱۳۹۴). با توجه به مطالب پیش‌گفته، این معنا، بخشی از همان موضوعی است که در اخبار و گزارش‌های متعدد به‌نحوی از انحنا، خودش را در زندگی روزمره نشان می‌دهد و هدف این پژوهش جامعه‌شناختی است.

با این توضیحات، تمارض اجتماعی^۲ در معنای مدنظر این پژوهش، در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره شواهدی دارد؛ شواهدی که نشان‌دهنده‌ی اختلالات کارکردی در نهادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و فرهنگی است. گویا ما دوست داریم دلایل و عواملی غیر از عملکرد یا بی‌عملی خودمان برای امور پیدا کنیم و مسئولیت بروز حوادث را به عهده‌ی دیگران بگذاریم؛ برای نمونه:

- در ایران، به‌طور میانگین در هر ساعت، دو نفر در تصادفات جاده‌ای کشته می‌شوند (هادیانفر، ۱۳۹۸) و این در حالی است که به تخلفات رانندگی و بی‌احتیاطی سرنشینان به‌عنوان عامل اصلی اشاره می‌شود؛ چیزی که رانندگان اغلب آن را نمی‌پذیرند.

- در ایران، خطاهای پزشکی، زیاد و در حال افزایش است. افزایش پرونده‌های ارجاعی شکایت مردم از پزشکان به نظام پزشکی، نشان‌دهنده‌ی این ادعاست (داداش‌پور، ۱۳۹۲: ۲)؛ در حالی که پرستاران و پزشکان، امکانات کم، حقوق و مزایای ناکافی و عواملی از این دست را عامل اصلی خطاهای می‌دانند.

- نگاهی به گروه‌های متعدد و مخالف سیاسی نشان می‌دهد، تقریباً هیچ‌یک از آنها مسئولیت رفتار خود را نمی‌پذیرند. همه‌ی آنها تقصیر انجام‌نشدن برخی برنامه‌ها و

^۱ تمارض (Malingering) به معنای بیمارنمایی و خود را به بیماری زدن برای فرار از انجام‌دادن مسئولیت است. در این پژوهش، تمارض اجتماعی معنای وسیع‌تری دارد که در کلیت و تمامیت پژوهش دریافت می‌شود.

^۲ Social Malingering

عمده با پیمایش یا روش آزمایشی و از چشم‌اندازی روان‌شناختی، آن را مطالعه کرده‌اند. با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده درباره این موضوع، هیچ منبعی یافت نمی‌شود که به‌طور مستقیم به این موضوع توجه کرده باشد. هدف این پژوهش، تدقیق معنایی و مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی است که با رجوع به اندیشه و تجربه‌های فردی متخصصان علوم اجتماعی و با استفاده از راهبرد نظریه زمینه‌ای^۳ انجام شده است.

چارچوب مفهومی

براساس نظریه انصاف، تفکرات افراد و صلاح‌دید آنها میزان مسئولیت‌پذیری آنها را تعیین می‌کند (Robbins, 2000). سرتو^۴ (1989) مسئولیت‌پذیری را الزام و تعهد درونی فرد برای انجام‌دادن مطلوب همه فعالیت‌های گذاشته‌شده بر عهده او تعریف می‌کند. به اعتقاد ماتزا^۵، یکی از راه‌های توجیه عملکرد، فن انکار مسئولیت است. شخص از این طریق اثبات می‌کند عملش نتیجه نیروهایی است که خارج از اراده او است. این شیوه مانع آن می‌شود که فرد، خود را به‌علت شکستن هنجارهای اجتماعی و داشتن برخی خصیصه‌های شخصیتی سرزنش کند (براندن^۶، ۱۳۸۷، به نقل از آدینه، ۱۳۹۴: ۴۵-۴۱). از منظر روان‌شناختی، پذیرش، اسناد و انکار مسئولیت ممکن است به‌موازات یکدیگر پیش برود. گاهی شخص وسوسه می‌شود برای کاستن از بار کنترل نفس، مسئولیت را انکار کند (حشمتی، ۱۳۹۴: ۳۹). این موضوع در چشم‌اندازی جامعه‌شناختی، در آثار اروینگ گافمن^۷، به شکل‌های گوناگون بررسی شده است. وی تعاملات در زندگی اجتماعی را مانند اجرای نقش‌ها روی صحنه‌های متعدد می‌پندارد که در آنها چگونگی اجرا و کنش‌های متقابل افراد به نقش‌هایی بستگی دارد که در هر زمان معین آنها را بر عهده می‌گیرد. از نظر

پیش‌آمدن برخی نقایص و ناهنجاری‌ها را به گردن کس دیگری می‌اندازند (اباذری، ۱۳۸۱: ۳۷). اکنون، خیل عظیمی از روشنفکران وجود دارند که در عمل به سیاست پشت کرده‌اند و به زندگی مردم نیز توجهی نمی‌کنند (کاظمی، ۱۳۹۴: ۳۸) و کسانی نیز که خطی و ساده نگاه می‌کنند، می‌گویند علت‌العلل مشکلات ما استبداد بوده و این امر سبب شده است دروغ بگوئیم، تملق کنیم و مسئولیت‌ناپذیر و خودمدار شویم (فرستخواه، ۱۳۹۴: ۱۶۴).

به نظر می‌رسد در تمارض اجتماعی، اهمال‌کاری، مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی، آگاهانه، عمدی و همراه با مظلوم‌نمایی برای موجه جلوه‌دادن خود انجام می‌شود و این مشکل، یعنی تمارض اجتماعی، اگر ویژگی‌ای فرهنگی و امری اجتماعی باشد، می‌تواند زندگی اجتماعی را مختل و روابط اجتماعی را همراه با بی‌اعتمادی و سوءظن کند. در این پژوهش، این پرسش مطرح است که آیا می‌توان این مصداق‌ها را ذیل مفهومی به نام تمارض اجتماعی جای داد؟ اگر پاسخ مثبت باشد، زمینه‌های مداخله‌گر، شرایط علی^۱ و زمینه‌ای^۲ در بروز آن کدام‌اند؟ و مردم چه استراتژی‌هایی را برای مواجهه با آن به کار می‌برند؟

اغلب پژوهش‌های روان‌پزشکی و روان‌شناسی درباره تمارض در پی تشخیص و گاه، درمان آن از نظرگاه روان‌شناختی هستند (خرم‌رودی، ۱۳۸۳؛ رهبر طارم‌سری، ۱۳۹۶ و American Psychiatric Association, 1994). این پژوهش با کاربرد مفهوم تمارض اجتماعی در بستری جامعه‌شناختی، در پی تدقیق معنایی، مفهوم‌شناسی و تحلیل زمینه‌های شکل‌گیری آن در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. در مطالعاتی که به مفاهیم نزدیک به این موضوع توجه کرده‌اند، به‌طور عمده، واژه مسئولیت‌پذیری به کار رفته و عوامل مرتبط با آن بررسی شده است.

پیشینه تجربی

درباره مسئولیت‌پذیری، پژوهش‌هایی وجود دارد که به‌طور

³ Grounded Theory

⁴ Serto

⁵ Matza

⁶ Nathaniel Branden

⁷ Erving Goffman

¹ Causal Conditions

² Contextual Conditions

سرکوب شده به دیگران است (ترنر، ۱۳۹۴: ۴۳۳-۴۳۴). نویسندگان این مقاله نیز به این موضوع، ذیل اصطلاح امنیت هستی‌شناختی در رویکرد نظری گیدنز^۳ (1991) توجه کرده‌اند و دریافت مناسبی از ذخایر نظری جامعه‌شناسی برای ایجاد حساسیت نظری^۴ دربارهٔ مسئولیت‌گریزی، توجیه، دلیل تراشی، مظلوم‌نمایی، فریب‌کاری و پیامدهای آن به صورت کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی به نظر می‌رسد. به اعتقاد گیدنز، امنیت هستی‌شناختی، نوعی امنیت معنایی، گفتمانی و هویتی است؛ نوعی اطمینان به اینکه جهان آنگونه است که باید باشد. او معتقد است امنیت هستی‌شناختی، زمانی حاصل می‌شود که انسان‌ها دریابند که می‌توانند به یک هنجار اجتماعی تکیه کنند (ترنر، ۱۳۹۴: ۳۷)؛ نوعی پیش‌بینی‌پذیری که به انسان این اطمینان و اعتماد را می‌دهد که می‌تواند بر همهٔ انواع نگرانی‌های احتمالی فائق شود. نیاز به تأمین امنیت هستی‌شناختی، ناشی از نیاز به اطمینان از پایداری هویت خود و محیط اجتماعی است. برخورداری از امنیت هستی‌شناختی موجب می‌شود افراد در جامعه، اعتماد بیشتری به دیگران داشته باشند. از نظر گیدنز، اینگونه استنباط می‌شود که تهدید امنیت هستی‌شناختی در جامعه به تحدید اعتماد متقابل در تعاملات اجتماعی می‌انجامد و بنا بر دریافت‌های این پژوهش، تأثیر زیادی در تمارض اجتماعی در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره دارد.

اکسل هونت^۵ در نظریهٔ شناسایی به وجهی دیگر از این موضوع توجه می‌کند. در این نظریه، در صورت طرد و انکار حقوق برابر فرد در جامعه، خودمختاری اخلاقی افراد در جامعه از دست می‌رود و آنها به مرتبهٔ شهروند درجهٔ دوم تقلیل می‌یابند (Honneth, 1996: 133). از دیدگاه هونت، این‌چنین استنباط می‌شود که افراد در این شرایط در مواجهه با حوادث و رخداد‌های مختلف، خود را مسئول و موظف به

گافمن (1959)، نقش‌ها نحوهٔ عملکرد و قواعدی است که افراد در همهٔ کنش‌های متقابل از یکدیگر انتظار دارند. آنها به صورت اجتماعی تعریف می‌شوند و در صورت پیروی نکردن از آنها، دیگران ما را مجازات می‌کنند. به احتمال زیاد، افراد در تعاملات خویش، یک نقش اجتماعی را که در آن مرتبه‌ای فرودست دارند، با فاصله‌گیری از آن انجام می‌دهند (Goffman, 1961: 107). فاصلهٔ نقش، یعنی ایفای آن با دلسردی و بی‌میلی و هر موقعیتی که از روی زور به کسی تحمیل شود، این پدیده را به بار می‌آورد (برگر، ۱۳۹۳: ۱۵۸). افراد با این فاصله‌گیری، از تنش مواجهه با نقش دون شأن خود رها می‌شوند، وجهه‌ای فراتر از نقش مدنظر از خود نشان می‌دهند و به این ترتیب از مشقت ایفای کامل نقش، شانه خالی می‌کنند (Goffman, 1961: 113).

ترنر^۲ (2002) در این زمینه، نیازهای تراکنشی را نیروی مهمی در کنش‌های دوسویهٔ انسان‌ها ارزیابی می‌کند. به اعتقاد وی، انسان‌ها نیازهای متعددی دارند که کمابیش در کنش دوسویه فعال است. این نیازها به دو معنا تراکنشی هستند: نخست اینکه، آنها در فرایند کنش دوسویه فعال هستند؛ دوم، شکست یا پیروزی در تأمین این نیازها آثار زیادی بر جریان کنش دوسویه دارد. به اعتقاد ترنر، نیاز به تأیید «خود» و هویت‌هایی که «خود» را می‌سازند، جزء مهم‌ترین نیازهاست؛ هویت‌هایی شامل «هویت مرکزی»، «هویت اجتماعی»، «هویت گروهی» و «هویت نقش». مردم رفتارهایشان را در کوشش برای تأیید هر یک یا همهٔ این چهار هویت در موقعیت سازماندهی می‌کنند و اگر هویت تأیید نشود، افراد دچار احساسات منفی، مانند خشم، ترس، خجالت، شرمساری، گناه و بسیاری احساسات منفی دیگر می‌شوند و ناگزیر، راهبردهای دفاعی مختلفی را برای حراست از «خود» در برابر این سرنوشت در پیش می‌گیرند. به اعتقاد ترنر، یکی از این سازوکارهای دفاعی، فرافکنی و نسبت‌دادن احساسات منفی

³ Giddens

⁴ Theoretical Sensitivity

⁵ Axel Honneth

¹ Berger

² Turner

اتخاذ قضاوت اخلاقی نمی‌دانند؛ زیرا توانایی انجام‌دادن آن را در خود نمی‌بینند؛ بنابراین، توجه به این موضوع، حداقل به‌عنوان منبعی برای ایجاد حساسیت نظری درباره تمارض اجتماعی، شایسته توجه است.

درباره چارچوب مفهومی مذکور، گفتنی است در یک مطالعه کیفی، به‌ویژه با راهبرد نظریه زمینه‌ای که در این پژوهش به کار رفته است، مسیر پژوهش با داده پیش می‌رود، نه با نظریه؛ یعنی به جای به کار بستن نظریه‌ها درباره واقعیت‌های خاص، به خود واقعیت‌های ملموس مراجعه می‌شود تا نظریه‌ای مناسب و متناسب با شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر آنها دریافت شود؛ بنابراین، مرور نظریات و منابع پیشین برای ایجاد حساسیت نظری انجام می‌شود. حساسیت نظری کمک می‌کند پژوهشگر، تماس ذهنی متفکرانه‌ای با یک موقعیت واقعی و محلی داشته باشد، خوب و عمیق مشاهده بکند و بداند که چه چیزهایی را بررسی بکند، چه پرسش‌هایی از مردم و مطلعان بکند، شواهد را از سر تأمل ببیند و مرور کند، معناهای عمیقی در داده‌ها بکاود، از درک عامیانه و عمومی فراتر برود و نکات ظریف و مختلف امور و وجوه بیشتری از داده‌ها و سطوح عمیق‌تری از گفته‌ها و شنیده‌ها در آن موقعیت را پی‌جویی کند (Glaser: 1978 and 2002). به نقل از فراستخواه، (۱۳۹۸: ۱۲۶).

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به روش کیفی و با راهبرد نظریه زمینه‌ای انجام شده است. به اعتقاد دانشمندان علوم اجتماعی، نظیر استرن^۱ (1981) و استراوس^۲ و کربین^۳ (1990) در روش‌های کیفی و به‌ویژه، روش نظریه زمینه‌ای، کشف عرصه‌هایی از زندگی که از آنها چیزی نمی‌دانیم یا عرصه‌هایی که از آنها بسیار می‌دانیم؛ اما می‌خواهیم فهم تازه به دست آوریم، هدف اصلی و بنیادی است.

پرسش محوری این پژوهش، بررسی چرایی و چگونگی

شانه خالی‌کردن از وظایف قانونی و اخلاقی با ارجاع به عوامل بیرونی و ناموجه در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. این معنا که در آغاز پژوهش با ابزار مفهومی تمارض اجتماعی به آن توجه شده است، نیازمند بررسی دقیق است. از آنجا که این مفهوم را نگارندگان این پژوهش ابداع کرده‌اند و در نتیجه، چارچوب مفهومی آن به‌طور کامل مشخص نیست، در این پژوهش به درک و دریافت متخصصان علوم اجتماعی از پدیده تمارض اجتماعی توجه می‌شود؛ بنابراین، هدف اصلی پژوهش، تدقیق معنایی و مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی و تحلیل جامعه‌شناختی زمینه‌های شکل‌گیری آن در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. برای این منظور، با روش کیفی و انجام‌دادن مصاحبه‌های مسئله‌محور به سمت نظریه‌ای زمینه‌ای برای توضیح تمارض اجتماعی در جامعه خودمان حرکت کرده‌ایم.

این مسیر، مبتنی بر طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند (SY-GTM)، یعنی الگوی پارادایمی استراوس و کربین در رویکرد نظام‌مند روش نظریه زمینه‌ای پیگیری شده است؛ به این ترتیب که با نمونه‌گیری نظری، ۱۵ نفر از خبرگان و متخصصان علوم اجتماعی برای مصاحبه عمیق انتخاب شده‌اند و داده‌های حاصل از گفت‌وگو با مشارکت‌کنندگان با استفاده از فرایند کدگذاری سه مرحله‌ای در طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند، تحلیل و مقوله‌بندی شده است. روش نمونه‌گیری نظری بر مبنای مفاهیم در حال ظهور برگرفته از داده‌هاست (محمدپور، ۱۳۹۲: ۳۲۵). از این روش نمونه‌گیری برای گردآوری و تحلیل داده‌ها به‌طور هم‌زمان استفاده می‌شود که مبتنی بر تم‌ها و مقوله‌های برگرفته از داده‌هاست و به‌ویژه، مشارکت‌کنندگان براساس آن بنا بر اهداف چندگانه تشریح، تفسیر، فهم و ... با قضاوت خود پژوهشگران انتخاب می‌شوند (Glesne and Peshkin, 1967: 27).

منطق نمونه‌گیری نظری این است که انتخاب محیط‌ها، افراد یا رخداد‌های ویژه برای گردآوری داده‌ها مهم است و دسترسی به اطلاعات مهم از طریق سایر انتخاب‌ها میسر نیست؛ به این ترتیب، نمونه‌گیری نظری کمک می‌کند

¹ Stern

² Strauss

³ Corbin

در این حالت، هیچ داده بیشتری یافت نمی‌شود تا با آن، ویژگی‌های مقوله‌ها و نظریه در حال تکوین را گسترش دهیم. در این پژوهش برای رسیدن به کفایت نظری مقوله‌ها با ۱۵ نفر از متخصصان علوم اجتماعی گفت‌وگو شده است. مقوله‌های دریافتی، به‌ویژه، مقوله «اعتراض به شرایط فرهنگی و اجتماعی و تهدید امنیت هستی‌شناختی» به‌عنوان پدیده محوری در مصاحبه دوازدهم به اشباع رسید و برای اطمینان، سه مصاحبه دیگر نیز به گفت‌وگوها افزوده شد.

اطلاعات و داده‌های مرتبط، جمع‌آوری و خلأهای موجود در نظریه در حال تکوین پر شود (Creswell: 2013; Glaser and Holton, 2005: 1-29). در این زمینه، پژوهشگران ضمن کاوش در مضامین مرتبط با تمارض اجتماعی در اسناد و نظریات گوناگون، به آثار و تألیفات، دیدگاه‌ها و سخنرانی‌های مشارکت‌کنندگان در پژوهش نیز توجه داشته‌اند. معیار قضاوت درباره حجم نمونه و زمان متوقف‌کردن نمونه‌برداری نظری، اشباع نظری یا کفایت نظری مقوله‌هاست.

جدول ۱- اطلاعات مربوط به متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی

Table 1- The Social scientists and expert's Information

ردیف	متخصصان	رتبه علمی	فراوانی کدهای باز دریافتی از هر مصاحبه با تکرار بدون تکرار ^۱
۱	کد ۱	استاد گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	۲۵
۲	کد ۲	استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه غیرانتفاعی البرز	۳۷
۳	کد ۳	نویسنده، منتقد و تحلیل‌گر اجتماعی	۲۳
۴	کد ۴	استادیار بازنشسته دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی و عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام	۲۳
۵	کد ۵	استاد گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	۱۶
۶	کد ۶	دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	۶
۷	کد ۷	استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	۴۳
۸	کد ۸	استادیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس	۷
۹	کد ۹	استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه هرمزگان	۲۷
۱۰	کد ۱۰	دانشیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس	۲۴
۱۱	کد ۱۱	دانشیار گروه فلسفه دانشگاه آزاد اسلامی	۳۳
۱۲	کد ۱۲	دانشیار گروه برنامه‌ریزی آموزش عالی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی	۱۹
۱۳	کد ۱۳	دانشیار بازنشسته گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران	۱۸
۱۴	کد ۱۴	استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه غیرانتفاعی البرز	۱۴
۱۵	کد ۱۵	دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز	۲۰

^۱ فراوانی کدهای دریافتی از هر مصاحبه بدون تکرار نشان می‌دهد از گفت‌وگو با هر متخصص، چه تعداد طیف مفهومی یا کد باز استخراج شده است و مقایسه آن با فراوانی کدهای دریافتی با تکرار نشان می‌دهد که در گفت‌وگو با وی، چه تعداد از طیف‌های مفهومی در مطالب ایشان تکراری است؛ بنابراین، براساس اطلاعات جدول شماره ۱، از گفت‌وگو با متخصص شماره ۱، ۲۳ کد غیرتکراری استخراج شده و در مصاحبه با وی، یک کد، سه بار یا دو کد، هر کدام دو بار تکرار شده است.

گردآوری و تحلیل هم‌زمان و متوالی داده‌هاست و به روش تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای مداوم انجام می‌شود؛ یعنی فرایند پیش‌گفته به محض حضور در میدان مطالعه آغاز می‌شود و ضمن نمونه‌گیری نظری، پژوهشگر در فرایند کدگذاری، به‌طور مداوم میان مراحل مختلف، حرکتی رفت و برگشتی دارد، به مراحل قبل بازمی‌گردد، آنها را بازنگری می‌کند و به این ترتیب، فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها را هم‌زمان و به‌طور متوالی پیش می‌برد. این رفت‌وبرگشت میان مراحل مختلف کدگذاری به قدری اهمیت دارد که مبدعان نظریه داده‌بنیاد، مقایسه مستمر را با نظریه زمینه‌ای مترادف می‌دانند (Glaser and Strauss, 1967: 230). در این زمینه، در طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند بر روش و ابزار پژوهش تأکید شده است و پژوهشگر باید ضمن اینکه فنون مشخصی را برای تحلیل در پیش می‌گیرد، کدگذاری‌های مرحله‌مندی را اجرا و درنهایت، محصول نظریه‌پردازی خود را در الگوی پارادایمی یکسانی ارائه کند.

برای ارزیابی نظریه زمینه‌ای، معیارهای متعددی از جمله سازگاری، قابلیت فهم، قابلیت تعمیم، کنترل، ارتباط، کارایی و اصلاح‌پذیری وجود دارد. این معیارها ناظر بر پرسش‌هایی از این قبیل است: آیا میان مقوله‌ها و داده‌های خام سازگاری هست؟ یا آیا الگوی ارائه‌شده با میدان واقعی که در آن استفاده می‌شود، تطبیق دارد؟ آیا افراد غیرمتخصص، الگوی مفهومی حاصل‌شده از نظریه زمینه‌ای را درک می‌کنند؟ آیا تدوین الگوی مفهومی به‌گونه‌ای بوده است که موقعیت‌های مختلف را پوشش دهد؟ آیا نظریه، امکان کنترل بر ساختارها و فرایندهای روزمره را فراهم می‌کند؟ آیا نظریه به دل‌نگرانی‌ها و دغدغه اصلی مشارکت‌کنندگان در پژوهش توجه کرده است؟ و با شواهد واقعی ارتباط دارد؟ آیا نظریه به‌عنوان یک تبیین مفهومی برای فرایند مورد مطالعه مفید است؟ به عبارت دیگر، آیا نظریه نافع است؟ آیا این امکان وجود دارد که با تغییر شرایط یا جمع‌آوری داده‌های بیشتر، نظریه را اصلاح کرد؟ (Strauss and Corbin, 1990؛ Glaser and Strauss, 1967)

جدول شماره ۱، اطلاعات مربوط به متخصصان شرکت‌کننده در پژوهش را نشان می‌دهد؛ البته بنا بر اقتضائات اخلاق پژوهش در روش نظریه داده‌بنیاد، از ذکر اسامی مشارکت‌کنندگان، خودداری و به هر یک از متخصصان، یک کد اختصاص داده شده است. در بخش یافته‌های پژوهش درباره فراوانی کدهای باز دریافتی از هر مصاحبه توضیح داده می‌شود.

منطق انتخاب مدل پارادایمی استراوس و کربین یا همان طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند (SY-GTM) در راهبرد نظریه زمینه‌ای در این پژوهش، مشارکت‌کنندگان در پژوهش بودند. گفت‌وگو با متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی و استفاده از مفاهیم مشترکی که تداعی‌گر مفاهیم و اصطلاحات جامعه‌شناختی بود، ابتدا به‌طور ناخودآگاه و در ادامه پژوهش به شکلی آگاهانه، دغدغه دقت، مشی علمی و ساختاری بودن پژوهش را تقویت و همه این موارد، مسیر پژوهش را در مدل پارادایمی استراوس و کربین ریل‌گذاری کرد. به‌طور طبیعی، رجوع به اندیشه و تجربیات فردی متخصصان علوم اجتماعی، روال‌های نظام‌مند و دقیق علمی را تقویت می‌کند که استراوس و کربین در طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند بر آنها تأکید می‌کنند. همچنین، از الگوی پارادایمی استراوس و کربین در داخل ایران نیز در رشته‌ها و گرایش‌های مختلف علوم انسانی استقبال شده است و پژوهشگران از این چشم‌انداز، مطالب غنی و مهمی را در روش پژوهش کیفی گرد آورده‌اند. همه این موارد به همراه تکنیک‌های عملی استراوس و کربین (1990) در فرایند کدگذاری سه مرحله‌ای برای پرورش نظریه، پژوهشگران را متقاعد کرد که طرح جی‌تی‌ام نظام‌مند برای پیگیری اهداف این پژوهش مناسب است.

واحد تحلیل در فرایند کدگذاری، مفهوم است و براساس روش نظریه زمینه‌ای در تحلیل داده‌ها با فرایند کدگذاری، داده‌ها به بخش‌های کوچک‌تر تبدیل، سپس مقوله‌بندی و بررسی و سرانجام، در راه‌های جدید مفهوم‌پردازی می‌شود. نکته مهم در این زمینه آن است که این فرایند، مستلزم

پژوهشی را برای تضمین تدریجی روایی و پایایی و در نتیجه، دقت علمی پژوهش در فرایند انجام‌دادن آن به کار می‌گیرند؛ به این ترتیب، روایی و پایایی به جای اینکه فقط از طرف داوران خارجی تأیید یا رد شود، به‌طور فعال به دست می‌آید (Foss and Pedersen, 2016: 22; Mason: 1996). حساسیت پژوهشگر، انسجام روش‌شناختی، متناسب‌بودن نمونه و گردآوری و تحلیل هم‌زمان داده‌ها از جمله مهم‌ترین راهبردهای تکنیک ممیزی پژوهشی برای تضمین صحت و قابلیت اعتماد پژوهش است. به این ترتیب که به‌کارگیری این راهبردها در طول پژوهش، باعث شناسایی و اصلاح خطاهای احتمالی در تحلیل می‌شود؛ به بیان دیگر، به‌کارگیری تکنیک ممیزی پژوهشی، موجب خوداصلاحی تحلیل، ممانعت از نفوذ خطا در مدل و اعتبار یافته‌های پژوهشی می‌شود.

در این پژوهش برای رسیدن به یک مدل نظری، که تمارض اجتماعی را در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره توجیه و تبیین کند، از نرم‌افزار MAXQDA نیز استفاده شد. از قابلیت‌های این نرم‌افزار، ترسیم مدل است که در نهایت، برای توضیح نظریه زمینه‌ای حاصل از پژوهش بسیار مفید خواهد بود.

یافته‌های پژوهش

از اندیشه و تجربیات فردی ۱۳ نفر از مجموع ۱۵ متخصصی که در این پژوهش به دیدگاه‌های ایشان رجوع شد، اینگونه استنباط شد که تمارض اجتماعی، ابزار مفهومی مناسبی برای مطالعه مسئولیت‌گریزی، توجیه و دلیل‌تراشی، مظلوم‌نمایی و فریب‌کاری عامدانه و آگاهانه در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. البته سه نفر از میان این ۱۳ نفر، هر یک فقط بر وجهی از وجوه متعدد تمارض اجتماعی تأکید داشتند.

حاصل‌گفت‌وگوها، دریافت در مجموع، ۳۳۵ طیف مفهومی یا کد باز است که از میان آنها ۱۵۹ کد غیرتکراری و از طیف‌های مفهومی غیرتکراری نیز در مجموع، ۱۷ مقوله به دست آمد.

234 (Parker and Roffey, 1997). معیارهای پیش‌گفته برای ارزیابی صحت و قابلیت اعتماد بر نظریه زمینه‌ای به همان اندازه که بر ارزیابی نظریه تکیه دارد، به فرایند تولید نظریه نیز بستگی دارد (Creswell, 2002: 414)؛ به‌علاوه، در اعتبارسنجی نظریه زمینه‌ای همراه با پرسش‌های پیش‌گفته راجع به نظریه و فرایند تولید، این پرسش نیز مطرح است که آیا مطالعه نشان می‌دهد که پژوهشگر، نظریه در حال توسعه را به یکی از روش‌های ذیل اثبات کرده است: ۱- مقایسه آن با داده‌ها؛ ۲- بررسی اینکه نظریه زمینه‌ای، نظریه موجود در پیشینه تخصصی‌اش را پشتیبانی یا رد می‌کند و ۳- بررسی نظریه به‌وسیله مشارکت‌کنندگان (Creswell, 2002: 414).

در این زمینه، برای دستیابی به دقت علمی و اعتباربخشی به پژوهش، در این پژوهش دو تکنیک تطبیق توسط اعضا^۱ و بررسی همکار^۲ (Creswell and Miller, 2000: 125-127) اتخاذ شده است؛ یعنی فرایند تحلیل و مقوله‌های به‌دست‌آمده به اطلاع تعدادی از مشارکت‌کنندگان رسیده و پیشنهادهای آنها در کدگذاری باز^۳ و محوری^۴ لحاظ شده است. همچنین، ارزیابی دو نفر از متخصصان علوم اجتماعی، که در میان مشارکت‌کنندگان در پژوهش نبوده‌اند، در بازبینی فرایند کدگذاری^۵، تحلیل و تدوین مدل به کار رفته است. به‌علاوه، سعی کردیم از دو تکنیک توصیف غنی و پرمایه^۶ و ممیزی پژوهشی^۷ نیز برای اعتباربخشی به پژوهش استفاده کنیم. در توصیف غنی و پرمایه، پژوهشگر می‌کوشد داده‌هایی ارائه دهد که به اندازه کافی و با جزئیات کامل به دست آمده باشد. برای این منظور، باید مصاحبه‌ها ضبط و به‌طور کامل پیاده‌سازی شود. اکتفاکردن به یادداشت تکه‌هایی از مصاحبه، با توصیف غنی و پرمایه منافات دارد (Becker, 1970: 39-62). در ممیزی پژوهشی نیز پژوهشگران، مجموعه‌ای از راهبردهای

¹ Member Checking

² Peer Debriefing

³ Open Coding

⁴ Axial Coding

⁵ Coding Process

⁶ Rick and Thick Description

⁷ Verification

اول توجیه و دلیل‌تراشی نیز در ۱۲ طیف مفهومی در مجموع، ۳۳ بار در مصاحبه‌ها تکرار شده است.

پس از طیف‌های مفهومی راجع به مقولات سطح اول مسئولیت‌گریزی و توجیه و دلیل‌تراشی، ۱۷ طیف مفهومی، نظیر «ریاکاری»، «فریب‌کاری»، «مظلوم‌نمایی»، «نفاق»، «رفتارهای وانمودی» و ... در مجموع، با فراوانی ۳۵ تکرار، مقوله سطح اولی «توریه» را می‌سازند که ضلع سوم تمارض اجتماعی است. درباره این موضوع، متخصص ۶ در پاسخ به این پرسش که شما تمارض اجتماعی را در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره در کجا برجسته‌تر می‌بینید؟، می‌گوید: «در این خصوص من بیشتر به دورویی نظر دارم» و به‌عنوان علتی برای تمارض، به اعتقاد متخصص شماره ۸:

«مثلاً شخص در محیط کار تمارض اجتماعی می‌کند؛ چون مطابق با فرهنگ عمومی، افراد با انسان درمانده همدلی و هم‌نوایی می‌کنند؛ اما برای شخصی که سر حال است، ممکن است گرفتاری نیز ایجاد کنند. اینکه شخص در مؤسسه، سازمان، شرکت و به‌طور کلی در اجتماع اظهار کند که حالش خوب نیست تا دستش را بگیرند، این می‌شود تمارض اجتماعی. یا اینکه در برخی مجموعه‌ها شخص برای مراعات آنچه به آن اشاره کردم، خودش را گرفتار نشان می‌دهد و مثلاً در محیط کار با ماشین مدل‌بالای خود حضور نمی‌یابد، این تمارض اجتماعی است و ربط پیدا می‌کند به بحث نفاق در فرهنگ عمومی و تاریخ گذشته ما».

مقوله‌بندی تمارض اجتماعی با طیف‌های مفهومی راجع به مسئولیت‌گریزی و توجیه و دلیل‌تراشی، کمتر مناقشه‌برانگیز است؛ به‌گونه‌ای که به اعتقاد متخصص شماره ۱۰: «تمارض اجتماعی، به‌نوعی مسئولیت‌گریزی است؛ یعنی شخص مسئولیت خود را انجام نمی‌دهد و در عین‌اینکه وظایفش را انجام نمی‌دهد، دائماً نق می‌زند و طلبکار هم است». در این زمینه، متخصص ۲ نیز معتقد است: «می‌توان تمارض را با مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی یکی دانست و تمارض یعنی همین‌ها».

اما ضلع سوم تمارض اجتماعی، تصویر دقیق‌تری از آن

در ادامه، به‌علت مرکزیت و اهمیت مقوله تمارض اجتماعی، ابتدا فرایند دستیابی و مفهوم‌شناسی آن از منظر متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی تشریح و سپس فرایند کدگذاری سه مرحله‌ای برای تحلیل زمینه‌های شکل‌گیری تمارض اجتماعی در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره توضیح داده می‌شود.

مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی از منظر متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی

همانگونه که در بیان مسئله پژوهش توضیح داده شد، پرسش محوری این پژوهش، بررسی چرایی و چگونگی شانه خالی کردن از انجام‌دادن وظایف قانونی و اخلاقی با ارجاع به عوامل بیرونی و دلایل ناموجه، در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره است. به این معنا در آغاز پژوهش با ابزار مفهومی تمارض اجتماعی توجه شده است. از آنجا که این مفهوم را نگارندگان این پژوهش ابداع کرده‌اند و در نتیجه، چارچوب مفهومی آن مشخص نیست، در ابتدا، درک و دریافت متخصصان علوم اجتماعی از پدیده تمارض اجتماعی بررسی شده است. گزارش‌های جدول شماره ۱ و ۲ نشان می‌دهد چگونه عمل/ تعامل‌های پیش‌گفته با عنوان تمارض اجتماعی مقوله‌بندی^۱ شده‌اند. در ساخت مقوله تمارض اجتماعی، بیشترین تأکید بر «مسئولیت‌گریزی»، «توجیه» و «رفتارهای وانمودی» است.

در مصاحبه‌های عمیق با کارشناسان و خبرگان علوم اجتماعی، مقوله سطح اول مسئولیت‌گریزی در ۹ طیف مفهومی در مجموع، ۱۹ بار تکرار شده است. در این زمینه به اعتقاد متخصص شماره ۱۳: «تمارض در واقع، یعنی طفره‌رفتن. یعنی از زیر بار مسئولیت شانه خالی کردن؛ به عبارتی، یعنی احساس بی‌مسئولیتی»؛ اما تأکید متخصص شماره ۴ در این مورد بر توجیه است و می‌گوید: «وقتی مسئولان خطا می‌کنند، می‌پذیرند؟ هزار توجیه برای آن درست می‌کنند؛ یعنی به من آموزش می‌دهند و ما از حکومت خط می‌گیریم». مقوله سطح

¹ Categorizing

انجام نمی‌دهد، دائماً نق می‌زند و طلبکار هم است». در این زمینه، متخصص ۲ نیز معتقد است: «می‌توان تمارض را با مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی یکی دانست و تمارض یعنی همین‌ها».

اما ضلع سوم تمارض اجتماعی، تصویر دقیق‌تری از آن ارائه می‌کند که دیگر صرفاً مصداق مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی نیست. در این زمینه، به اعتقاد متخصص شماره ۷:

«تمارض اجتماعی را نباید فقط به شکل کناره‌گیری از کار در نظر بگیریم. همین که شخص بدون داشتن صلاحیت در یک سیستم اجتماعی جای می‌گیرد و برای این منظور حتی بخشی از سرمایه‌اش را صرف کسانی می‌کند که این موقعیت را به وی بخشیده‌اند، تمارض است و نتیجه این می‌شود که کسانی که ذی‌حق هستند، به حق خود نرسند».

ارائه می‌کند که دیگر صرفاً مصداق مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی نیست. در این زمینه، به اعتقاد متخصص شماره ۷:

«تمارض اجتماعی را نباید فقط به شکل کناره‌گیری از کار در نظر بگیریم. همین که شخص بدون داشتن صلاحیت در یک سیستم اجتماعی جای می‌گیرد و برای این منظور حتی بخشی از سرمایه‌اش را صرف کسانی می‌کند که این موقعیت را به وی بخشیده‌اند، تمارض است و نتیجه این می‌شود که کسانی که ذی‌حق هستند، به حق خود نرسند».

مقوله‌بندی تمارض اجتماعی با طیف‌های مفهومی راجع به مسئولیت‌گریزی و توجیه و دلیل‌تراشی، کمتر مناقشه‌برانگیز است؛ به گونه‌ای که به اعتقاد متخصص شماره ۱۰: «تمارض اجتماعی، به نوعی مسئولیت‌گریزی است؛ یعنی شخص مسئولیت خود را انجام نمی‌دهد و در عین اینکه وظایفش را

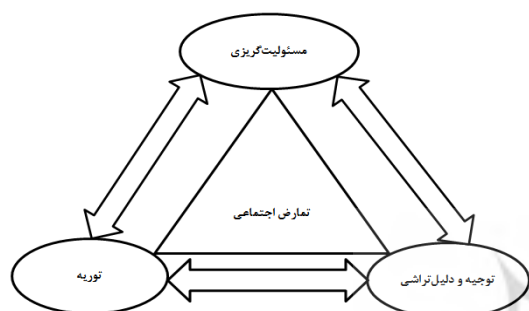
جدول ۲- کدهای باز و مقوله‌های مرتبط با تمارض اجتماعی

Table 2- The open codes and categories related to social Malingering

نراوانی کدهای باز هر مقوله	مقوله‌ها	کدهای باز (فراوانی)
با تکرار بدون تکرار		
۹	۱۹	مسئولیت‌گریزی (۹)، بی‌قیدی اجتماعی (۱)، رفع مسئولیت (۲)، کوتاهی در انجام‌دادن وظایف (۱) طفره‌رفتن از انجام مسئولیت (۱)، نبود مسئولیت اجتماعی (۱)، کاهلی (۱)، سلب مسئولیت (۲)، انجام‌ندادن مسئولیت‌گریزی تعهدات (۱)
۱۲	۳۳	دلیل‌تراشی (۴)، فرافکنی (۶)، توجیه (۸)، سفسطه (۱)، نق‌زدن (۲)، طلبکاری (۱)، استناد بیرونی (۴) نبود استناد درونی (۲)، داوری منفی درباره شرایط و ویژگی‌های اجتماعی (۲) حاله مسئولیت شخصی به اسطوره ساختار (۱)، اظهار نارضایتی (۱)، بهانه‌گیری (۱) فریب‌کاری (۳)، فرار از مجازات قانون (۱)، ریاکاری (۴)، تظاهر (۱)، شخصیت وانمودی (۳)، تمارض (۳)، دروغ مصلحتی (۱)، رفتارهای وانمودی (۶)، تقلب (۱)، دورویی و رنگین‌کمانی عمل کردن (۱)، نداشتن صداقت (۱)، خالی بستن (۱)
۱۷	۳۵	دروغ مصلحتی (۱)، رفتارهای وانمودی (۶)، تقلب (۱)، دورویی و رنگین‌کمانی عمل کردن (۱)، نداشتن صداقت (۱)، خالی بستن (۱) اسکل کردن (۱)، مظلوم‌نمایی (۳)، سبک زندگی متظاهرانه (۲)، نفاق (۱)، شخصیت چندلایه داشتن (۱)

^۱ توریه به معنای پوشانیدن و پنهان کردن حقیقت است؛ امری را برخلاف حقیقت نشان‌دادن، حقیقت را نهفتن و طور دیگری وانمود کردن. توریه آن است که متکلم خلاف ظاهر کلام خود را اراده کند یا تظاهر کردن به چیزی خلاف حقیقت (دهخدا، ۱۳۴۳: ۱۱۱۱؛ معین، ۱۳۹۱: ۱۱۶۴ و انوری، ۱۳۹۰: ۶۸۵). در مبانی فقهی، توریه نوعی حرف‌زدن است که در آن نه دروغ گفته می‌شود و نه راست. این روش، نوعی پنهان‌کاری است که برای خلاص شدن از دروغ به کار گرفته می‌شود (بهجت، ۱۳۷۹: بخش ضمایم، ۱۲). در مبانی فقهی درباره توریه اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی توریه را دروغ می‌دانند؛ بنابراین، به کار بردن آن را تنها در مواردی که دروغ جایز است، مجاز می‌شمارند. برخی دیگر، توریه را مطلقاً جایز می‌شمارند (اترک، ۱۳۸۹: ۷۵-۹۴). در تعاملات اجتماعی - برخلاف احکام فقهی که قصد آن از توریه، رد ظلم و مفسده است - توریه برای منفعت‌طلبی، سلب مسئولیت، فرار از مجازات قانون و ... دیده می‌شود.

چگونگی و چرایی آن از اهداف این پژوهش است، راهبردی است که افراد معترض در مواجهه با تهدید امنیت هستی‌شناختی‌شان، به‌عنوان شرایط علی اعتراض در پیش می‌گیرند و در ارتباط با زمینه‌های اجتماعی شکل‌گیری آن بهتر و دقیق‌تر فهم و ادراک می‌شود. به این ترتیب، با توجه به آنچه تاکنون شرح داده شد، نمودار شماره ۱، ابعاد مختلف تمارض اجتماعی را از نظر خبرگان علوم اجتماعی تصویر می‌کند.

نمودار ۱- ابعاد مختلف تمارض اجتماعی (منبع: یافته‌های پژوهش)

Fig 1- The different dimensions of social malingering in this research

همانگونه که نمودار شماره ۱ نشان می‌دهد، تمارض اجتماعی، رفتار پیچیده‌ای است که در چرخه معیوب مسئولیت‌گریزی، توجیه و دلیل‌تراشی و توریه تشخیص داده می‌شود. افراد، تمارض اجتماعی را به‌مثابه راهبردی برای مواجهه با شرایط خاصی به کار می‌گیرند که در مبانی جامعه‌شناسی از آن به تهدید امنیت هستی‌شناختی یاد می‌شود (جزئیات این دریافت در بخش‌های بعدی مقاله تشریح خواهد شد).

تمارض اجتماعی به صورت‌های گوناگون در تعاملات اجتماعی دیده می‌شود و نباید آن را فقط به یکی از وجوه آن ساده‌سازی کرد. تمارض اجتماعی، پدیده خمیری‌شکلی است که ممکن است به مسئولیت‌گریزی، دلیل‌تراشی، تنبلی، اهمال‌کاری و یا بیمارنمایی در مبانی روان‌شناختی تقلیل داده شود؛ در حالی که در تمارض به معنای روان‌شناختی و متداول در روان‌شناسی و روان‌پزشکی، تأکید بر نشانه‌های جسمی و روانی راجع به خود شخص متمرکز است.

در تمارض اجتماعی بر عوامل بیرونی و علل ناموجه تأکید

در این زمینه، متخصص شماره ۱۴ درباره مصداق‌های تمارض اجتماعی بر مفهوم صداقت تأکید دارد و می‌گوید: «در همه این شکل‌های مختلف کنش، یک عنصر مفقود وجود دارد و آن صداقت است».

توریه به‌عنوان ضلع سوم تمارض اجتماعی در گفت‌وگو با متخصص شماره ۳ نیز استنباط شده است. به عقیده وی:

«فرض کنید در مملکتی که همیشه ما فکر می‌کنیم دیگران حقوق ما را برداشته‌اند و به حقوق ما احترام نمی‌گذارند، افتقار^۱ جای فقر را می‌گیرد؛ یعنی ما بیشتر نمایش فقر داریم تا خود فقر. نه اینکه فقر نداریم، فقر داریم و خیلی زیاد هم داریم؛ ولی نمایش فقر کمک می‌کند تا من از دست دارایی در بروم، از دست شهرداری در بروم و ... و گذشته از این کم‌کاری خودم را نیز توجیه کنم».

متخصص شماره ۳ در پاسخ به این پرسش که شما خود، تمارض اجتماعی را در زندگی روزمره بیشتر در کجا می‌بینید، می‌گوید:

«مثلاً نمایش غم در برابر نمایش ندادن شادی، نمایش ورشکستگی در برابر نمایش ندادن موفقیت؛ یعنی مثلاً اگر کسی ورشکست شود، ما زیاد خبر آن را می‌شنویم؛ ولی اگر کسی پولش دو برابر شود، فقط امکان دارد که در دادگاه ببینیم؛ البته در حیطه اعتقادات نیز من فکر می‌کنم نفاق اجتماعی با این تمارض اجتماعی، تنه‌به‌تنه جلو می‌رود؛ یعنی یکی است. نفاق می‌شود عرصه اعتقادی آن و تمارض می‌شود عرصه زندگی؛ یعنی ما در عرصه اعتقادات نیز داریم آدم‌های منافقی بار می‌آییم. نمی‌دانم، شاید الان من دارم قدری تند می‌گویم ... به‌نظر من، تمارض اجتماعی با نفاق در حوزه اعتقادی یک نسبت دارند یا یک‌شکل هستند».

براساس یافته‌های این پژوهش، متأثر از مقوله محوری^۲ اعتراض، کنش‌ها و برهم‌کنش‌های خاصی حاصل می‌شود که واجد این ویژگی‌هاست: ۱- مصداق مسئولیت‌گریزی است؛ ۲- همراه با توجیه و دلیل‌تراشی است و ۳- همراه با مظلوم‌نمایی و فریب‌کاری است؛ یعنی عامدانه و آگاهانه انجام می‌شود.

بنابراین، تمارض اجتماعی که فهم و ادراک چپستی،

^۱ اظهار احتیاج‌کردن، عجز و نیازآوردن

^۲ Core Category

کشف ویژگی‌ها و ابعاد آنها را دنبال می‌کند. در فرایند کدگذاری باز، انتزاع مفاهیم اولیه از داده‌ها با وفاداری به جهان اجتماعی‌ای که داده‌های آن بررسی و مطالعه می‌شود، صورت می‌پذیرد؛ یعنی مفاهیم استخراج شده از مصاحبه‌ها در اندیشه و تجربیات فردی مشارکت‌کنندگان در پژوهش ریشه دارد. در جدول شماره ۳، سایر کدهای باز و مقوله‌های مرتبط با آنها گزارش شده است.

کدگذاری محوری

پس از استخراج مفاهیم اولیه در کدگذاری باز، مقولات عمده در کدگذاری محوری دریافت می‌شود؛ به این ترتیب، وجه اشتراک مفاهیم استخراج شده در کدگذاری باز را پیدا می‌کنیم. در این مرحله می‌خواهیم دریابیم مفاهیم استخراج شده در کدگذاری باز به چند دسته مشابه تقسیم می‌شود. از نظر استراوس (۱۹۸۷)، تحلیلگر به این صورت، شبکه متراکمی از روابط را پیرامون محور مقوله‌ای می‌سازد که در مرکز توجه او قرار دارد. با کدگذاری محوری، پراکندگی مقولات جمع می‌شود و خوشه‌های مقوله‌ای، حول محور پدیده اصلی خلاصه و مرتب می‌شود. کشف این پدیده محوری یا مقوله هسته، مهم‌ترین لازمه موفقیت در این مرحله از پژوهش، یعنی مرحله کدگذاری محوری است.

الگوی پارادایمی استراوس و کرین (۱۹۹۰) برای مقوله‌بندی داده‌های خام، شامل شش جعبه یا محور است که عبارتند از: ۱- پدیده محوری، ۲- شرایط علی، ۳- شرایط زمینه‌ای، ۴- شرایط مداخله‌گر، ۵- راهبردها^۱ و ۶- پیامدها^۲. جدول شماره ۴، ضمن گزارش این شش محور نشان می‌دهد، یافته‌های حاصل از استخراج داده‌ها در این پژوهش، در فرایند مرتبط کردن مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی، به کشف پدیده «اعتراض» به عنوان مقوله محوری و استنباط تمارض اجتماعی به مثابه راهبردی برای مواجهه با مقوله اصلی یا همان شرایط اعتراض تحت تأثیر شرایط علی و همچنین در مواجهه با شرایط زمینه‌ای و عوامل مداخله‌گر منجر شده است.

می‌شود؛ مثلاً پزشک یا پرستاری که علت خطای خویش را نه سردرد یا مشکل روحی خود، بلکه کمبود امکانات، رفتار نامناسب رؤسا، حقوق کم، رفتار نامناسب بیماران و مواردی از این دست گزارش می‌کند. در تنبلی و اهمال‌کاری نیز پیدا کردن راهی و یا توجیهی برای شانه خالی کردن از مسئولیت قانونی و اخلاقی مطرح نیست.

تمارض اجتماعی، بیشترین اشتراک معنایی را با مفاهیم مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی دارد؛ با این تفاوت که تمارض اجتماعی رفتاری کاملاً عمدی و آگاهانه است و برخلاف مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی، هیچ‌گاه شخص عامل را متأسف نمی‌کند. در مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی، شخص خودش را نیز فریب می‌دهد؛ اما در تمارض اجتماعی، دیگران را فریب می‌دهد. در مسئولیت‌گریزی و دلیل‌تراشی، شخص می‌کوشد خود را نزد دیگران و بیشتر نزد خویشان موجه جلوه دهد؛ در حالی که در تمارض اجتماعی، شخص درصدد توجیه عملکرد خود برای دیگران است و خودش از بی‌مسئولیتی، دلیل‌تراشی و نداشتن صداقت در کنش‌های اجتماعی‌اش آگاهی و رضایت دارد.

کدگذاری باز

کدگذاری باز، فرایندی تحلیلی است که با آن مفهوم‌ها شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌شود؛ سپس با کمک مفاهیم، بنای نظریه شکل می‌گیرد (استراوس و کرین، ۱۳۹۵: ۱۲۳). در کدگذاری باز ممکن است یک کلمه یا یک جمله کوچک و یا حتی یک یا چند بند از کل محتوای یک مصاحبه یا یک سند و محتوای متنی به عنوان واحد معنادار به کار رود؛ به این ترتیب کوشش می‌شود منظور تولیدکننده سند، اعم از مصاحبه‌شونده، گوینده، نویسنده، شاعر و ... از تک‌تک کلمات، جملات، عبارات و بخش‌های مختلف سند، دریافت و مفاهیم اولیه استخراج شود؛ یعنی در مرحله کدگذاری باز، پژوهشگر، خود را جای تولیدکننده سند می‌گذارد و به این فکر می‌کند که منظور او از بیان چنین عبارت‌هایی چه بوده است؟ و با اختصاص دادن برجستگی مفهومی به آنها، نام‌گذاری مفاهیم مختلف و طبقه‌بندی و

¹ Strategies

² Consequences

می‌شدند و آدم ایرانی گم می‌شد ... این ویژگی جامعه ایران است. در سایر کشورها هزینه را ساختارها، جریان‌های اجتماعی و احزاب می‌دهند. در ایران، هزینه را اشخاص می‌دهند؛ بنابراین، تمارض اجتماعی به این علت شایع می‌شود که شما ساختارهای لازم تقبل هزینه‌ها را ندارید و در چنین شرایطی، اشخاص می‌گویند: چرا چنان کم؟ چنین می‌کنم».

همچنین به اعتقاد متخصص شماره ۱۲:

«اصلاً فرهنگ، یک خصیصه اعتراضی دارد. این موضوع [تمارض اجتماعی] نیز همین خصیصه اعتراضی فرهنگ است. شخص نشان می‌دهد که من می‌خواهم اعتراض کنم. حتی در این حد که می‌گوید رفتار من در این اعتراض، دهن‌کجی به سیستم است».

حتی اعتراض در بیان متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی نیز وجود دارد. متخصص شماره ۷ در بخشی از پاسخ خود به این پرسش که آیا ما تمارض اجتماعی می‌کنیم، چون برای ما هزینه ندارد، می‌گوید:

«اشکالی که من به‌عنوان یک جامعه‌شناس طبقات اجتماعی در جامعه ایران می‌بینم، این است که ما مثلاً کسی را که قالیاق دزدی کرده، با اسم و فامیل و مشخصات کامل معرفی می‌کنیم؛ ولی کسی که از یک بانک دزدی کرده است، با حروف اختصاری اسمش. مبارزه با فساد به این شکل، اصلاً مسخره‌بازی است ... ما در جامعه خودمان هنوز نمی‌دانیم که دکل نفتی را چه کسی دزدیده است. ما هنوز نمی‌دانیم اتفاقی که واقعاً در بانک سرمایه یا مؤسسه ثامن‌الائمه افتاده است، چیست؟»

بنا بر مطالب پیش‌گفته، اینگونه به نظر می‌رسد که افراد در جامعه در مواجهه با شرایطی که جزئیات آن در ادامه تشریح خواهد شد، اعتراض دارند و این اعتراض را به شکل‌های گوناگون، از جمله تمارض اجتماعی نشان می‌دهند. در ادامه، توضیح داده می‌شود که چه شرایطی موجب اعتراض افراد می‌شود و از نظرگاه خبرگان علوم اجتماعی در ایران (استادانی که در این پژوهش به ایشان رجوع شده است) افراد در مواجهه با آن شرایط و وضعیت اعتراض‌آمیز، چه راهبردهایی را به کار می‌گیرند.

نکته مهم در فرایند مقوله‌ای کردن کدهای باز یا طیف‌های مفهومی اولیه این است که پژوهشگر، به‌طور مداوم میان کدگذاری باز و کدگذاری محوری و همچنین کدگذاری انتخابی^۱، حرکتی رفت‌وبرگشتی دارد و در صورت نیاز، طیف‌های مفهومی را مرور و بازاندیشی می‌کند. نکته مهم دوم این است که مقوله‌بندی برحسب نیاز در چند سطح انجام می‌شود؛ به همین علت در این پژوهش پیش از رسیدن به خوشه مقوله‌ای «پیامدها» فقط یک سطح مقوله‌ای با مقولات «پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی» و «کاهش سرمایه اجتماعی» وجود دارد؛ اما در خوشه مقوله‌ای «راهبردها» در سطح اول، کدهای «مسئولیت‌گریزی»، «توجیه و دلیل‌تراشی» و «توریه» مقوله‌ای شده است و سپس در سطحی انتزاعی‌تر از آنها، مقوله «تمارض اجتماعی» وجود دارد که در نهایت، جزء خوشه مقوله‌ای راهبردها طبقه‌بندی شده است.

درحقیقت، این موضوع، فرایندی مداوم، تکوینی و انباشتی است و در کل پژوهش برحسب موضوع، مسئله، هدف و پرسش‌های پژوهش و شواهد میدانی و موقعیتی پیش می‌رود. در ادامه، جزئیات این فرایند توضیح داده می‌شود.

پدیده محوری

پدیده محوری یا اصلی و به بیان دیگر، مقوله مرکزی، قدرت تحلیل دارد. آنچه این قدرت را به آن می‌دهد، توانایی به هم نزدیک کردن مقوله‌ها برای توضیح کل مطلب است. همچنین، مقوله مرکزی باید گوناگونی‌های درون مقوله‌ها را نیز در بر بگیرد (استراوس و کربین، ۱۳۹۵: ۱۶۸). در این پژوهش در پی تحلیلی جامعه‌شناختی درباره زمینه‌های شکل‌گیری تمارض اجتماعی در زندگی روزمره، مضمون «اعتراض به شرایط فرهنگی و اجتماعی و نبود امنیت هستی‌شناختی» به شکل‌های گوناگون پدیدار می‌شود و در نهایت، چنین به نظر می‌رسد که سایر مقوله‌های عمده در این پژوهش به آن ربط دارد؛ بنابراین در بازاندیشی مکرر میان کدگذاری باز و محوری، در نهایت، اعتراض به‌مثابه پدیده محوری پژوهش کشف شده است.

از میان این مصاحبه‌ها به اعتقاد متخصص شماره ۱:

«اگر تاکتیک تمارض اجتماعی نبود، مردم مضمحل

¹ Selective Coding

جدول ۳- کدهای باز و مقوله‌های مرتبط با آنها

Table 2- The open codes and categories associated with them

فرآوانی کدهای باز	هر مقوله	مقوله‌ها	کدهای باز (فرآوانی)
	با تکرار بدون تکرار		
		تهدید امنیت	۱)
۲۳	۴۴	هستی‌شناختی	۱) تهدید امنیت هستی‌شناختی (۶)، ناامیدی (۳)، از خود بیگانگی (۱)، تهدید بقا (۳)، ظلم (۱) ۲) بغض و کینه به دیگری، جامعه، شرایط و حاکمیت (۲)، نداشتن تجربه گذشت کردن (۱)، نارضایتی (۲) ۳) احساس شکست (۲)، احساس نفرین‌شدگی (۱)، احساس قربانی شدن (۲)، احساس بازی خوردن (۱)، استیصال (۱) ۴) دهن‌کجی به سیستم اجتماعی (۲)، اعتراض (۲)، خشم (۱)، احساس ناامنی، انقیاد و ترس (۵) ۵) ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و سیاسی (۸)، مشکلات ساختاری (۸)، اقتصاد دولتی (۳)، ناکارآمدی دستگاه‌های اداری (۴)
۱۷	۵۰	ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و سیاسی	۱) سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های غلط (۱)، عملکرد نادرست مسئولان (۷)، بسترهای لازم برای زندگی شرافتمندانه (۱) ناتوانی سازوکارهای نظارتی (۴)، نامناسب بودن محیط‌های کاری (۱)، نبود نظام تنبیه و تشویق کارآمد (۱) ۲) ضعف سازوکارهای کنترل اجتماعی و قضایی (۱)، ناکارآمدی نهاد آموزش و پرورش (۲)، ناتوانی در حکمرانی (۳) ۳) ناکارآمدی نظام تأمین اجتماعی (۳)، سیستم انتظامی ضعیف (۱)، فقر گسترده (۱)، اقتصاد تک‌محصولی (۱) ۴) بی‌عدالتی در نظام تخصیص منابع (۳)، تبعیض و تفاوت در امکانات (۳)، نبود شایسته‌سالاری (۲) ۵) نبود معیارهای شفاف ارزیابی عملکرد (۲)، نبود التزام به پیشگیری از عملکرد نادرست (۲) ۶) نبود رسانه‌های مستقل و آزاد (۲) ۷) فساد در نظام اداری (۲)، تبعیض و سهل‌انگاری در مواجهه با فساد (۱)، فساد در میان صاحبان قدرت و مسئولیت (۱) ۸) بی‌توجهی به قوانین (۲)، قانون‌گریزی (۲)، قانون‌گریزی صاحبان قدرت و مسئولیت (۳) ۹) نهادینه‌نشدن قانون (۱)، ناکارآمدی قوانین در بازدارندگی (۲)، ضعف نهادهای حقوقی و قانونی (۲) ۱۰) نبود احزاب و جریان‌های اجتماعی کارآمد (۱)، ضعف سازوکارهای دموکراتیک (۲)، رویکردهای غیردموکراتیک (۱) مشی مستبدانه (۱)، تمامیت‌خواهی (۱)، نبود حق اظهار نظر و پاسخگویی (۱) ۱۱) ضعف برنامه‌ریزی مبتنی بر منافع مشترک در تعاملات اجتماعی (۳)، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های ضد توسعه (۳)، شکاف میان جامعه و حاکمیت (۱)، ضعف سازوکارهای مبتنی بر توسعه پایدار (۲) ۱۲) تضعیف هویت جمعی و اجتماعی (۱)، ناتوانی نهادهای مسئول در مشارکت‌جویی و اجماع‌مداری (۳) ۱۳) به رسمیت شناختن همه افراد و گروه‌های جامعه (۱) ۱۴) اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک به جای نهادگرایی کارآمد (۱)، جمود و تصلب در انگاره‌های ذهنی مدیران کلان (۱)، تفوق نگاه روان‌شناختی و قضایی بر چشم‌انداز جامعه‌شناختی (۳)، مصادره احکام دینی به مطلوب‌های فردی و جناحی (۲) ۱۵) فرسایش سرمایه اجتماعی (۱)، فردگرایی (۴)، خودخواهی (۴)، مرگ آرمان‌خواهی (۲)، منفعت‌طلبی (۴)، زیست‌رقابتی (۲) بی‌اعتمادی (۱)، برتری دغدغه معاش نسبت به اخلاق (۲)، تفوق عقلانیت ابزاری بر عقلانیت تفهیمی (۱)، بدبینی (۱)، نبود موازنه میان حق و مسئولیت (۲)، فهم امور بر مبنای رابطه هدف - وسیله (۱)، تضعیف ارزش‌های اخلاقی دینی (۱)
۳	۸	بی‌عدالتی	
۳	۶	نبود شفافیت در نظام سیاسی و اجتماعی	
۳	۴	فساد	
۶	۱۲	ضعف قانون	
۶	۷	ضعف دموکراسی	
۷	۱۴	تضاد منافع	
۴	۷	اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک	
۲۲	۳۵	کیش فردیت ^۱	

^۱ کیش فردیت (Individuality Cult) راجع به چشم‌اندازی است که اشخاص در آن، روابط اجتماعی را فقط فرصتی برای رفع نیازها و وابستگی‌های خود می‌بینند و در آن،

تمایلات شخصی بر هر چیز دیگری برتری دارد.

فرآوانی کدهای باز	هر مقوله	مقوله‌ها	کدهای باز (فرآوانی)
با تکرار بدون تکرار			
۵	۸	گروه‌های مرجع	تضعیف ارزش‌های اخلاقی (۱)، قطع ارتباط با سنت و میراث تاریخی (۱)، ناکارآمدی فرایندهای اجتماع‌پذیری (۱) ناهنجاری افراد و لذت‌طلبی و ارضای غرایز (۱)، روزمرگی و بی‌آیندگی (۱)، نبود معنا و درک حضور خداوند (۱) مخدوش شدن نرم‌ها و هنجارهای اجتماعی (۱)، انکار امر فرا محسوس (۱)، ظهور و بروز نهیلیسم (۱) تحریف ارزش‌های اخلاقی و احکام دینی (۱)، قضاوت نادرست و ناراست افراد و گروه‌های مرجع (۱) عملکرد نادرست افراد و گروه‌های مرجع (۴)، گفتار و کردار متناقض افراد و گروه‌های مرجع (۱) نبود تعهد هنجاری در میان افراد و گروه‌های مرجع (۱)
۴	۵	تضعیف اخلاق	ناکامی بشر در تأسیس نظام اخلاقی سکولار (۱)، نبود نظام اخلاقی کارآمد مبتنی بر اومانیسم (۱) پیروی اخلاق از محرک‌های شخصی و غرایز (۱)، ابتذال (۲)
۸	۲۱	کاهش سرمایه اجتماعی	ترجیح منافع فردی به منافع جمعی (۳)، کاهش مشارکت اجتماعی و سیاسی (۱)، کاهش سرمایه اجتماعی (۲) ترجیح انتقام به گذشت (۱)، کاهش اعتماد اجتماعی (۶)، کاهش انسجام اجتماعی (۴)، اخلال در فرایند توسعه (۳) تضعیف نهاد خانواده (۱)
۱۰	۲۷	پیش‌بینی ناپذیری رفتارهای اجتماعی	پیش‌بینی ناپذیری رفتارهای اجتماعی (۳)، آشفتگی اجتماعی (۷)، کاهش هنجارپذیری (۶)، اجتناب از عقلانیت (۱) کاهش ضمانت اجرایی قوانین (۱)، کاهش مشروعیت قوانین (۱)، افزایش نیاز به نظام کنترل بیرونی (۵) ضعف سازوکار کنترل درونی (۱)، تمایل یا اجبار به کج‌روی (۱)، سوءاستفاده از موقعیت (۱)

جدول ۴- کدهای محوری

Table 4- The axial codes

مقوله سطح اول	مقوله سطح دوم	خوشه مقوله‌ای پدیده محوری
تهدید امنیت هستی‌شناختی	تهدید امنیت هستی‌شناختی	شرایط علی
ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و سیاسی		
بی‌عدالتی		
نبود شفافیت در نظام سیاسی و اجتماعی		
فساد	حکمرانی بد	
ضعف قانون		شرایط زمینه‌ای
ضعف دموکراسی		
تضاد منافع		
اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک	اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک	
کیش فردیت		
ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع		شرایط
تضعیف اخلاق		مداخله‌گر
مسئولیت‌گریزی		
توجیه و دلیل تراشی	تمارض اجتماعی	راهبردها
توریه		
پیش‌بینی ناپذیری رفتارهای اجتماعی		پیامدها
کاهش سرمایه اجتماعی		

اعتراض به شرایط فرهنگی و اجتماعی و نبود امنیت هستی‌شناختی

شرایط علی

شرایط علی یا سبب‌ساز، معمولاً آن دسته رویدادها و وقایع است که بر پدیده‌ها اثر می‌گذارد (استراوس و کربین، ۱۳۹۵: ۱۵۳)؛

علل و موجبات اصلی که پدیده مورد اکتشاف (مقوله اصلی) از آنها ناشی می‌شود (فراستخواه، ۱۳۹۸: ۱۰۰). از نظر متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی، که در این پژوهش به آرای آنها

شرایطی، طبیعی است که افراد از انجام دادن مسئولیت‌های قانونی و اخلاقی خود سرباز می‌زنند، دلیل تراشی می‌کنند و با توریه و سبک زندگی متظاهران، روزگار را سپری می‌کنند؛ بنابراین، مسئولیت‌گریزی‌ها و دلیل تراشی برای آنها و توریه و سبک زندگی متظاهران، واکنش به شرایط اعتراض‌آمیزی است که در این پژوهش با عنوان وضعیت ترومایی و تهدید امنیت هستی‌شناختی مقوله‌بندی شده و در خوشه مقوله‌ای شرایط علی قرار گرفته است. همانگونه که جدول شماره ۳ و ۴ نشان می‌دهد، تهدید امنیت هستی‌شناختی با ۲۳ طیف مفهومی و فراوانی ۴۴ بار تکرار در مصاحبه با متخصصان، در میان ۱۷ مقوله سطح اولی، در مرتبه دوم فراوانی و تکرار در گفت‌وگوها قرار دارد.

راهبردها (تمارض اجتماعی)

در مدل پارادایمی استراوس و کربین، راهبردها نشان می‌دهد کنشگران بر اثر موجبات علی، چه راهبردهای رفتاری و تاکتیک‌هایی انجام می‌دهند، به چه اعمال و شیوه‌هایی مبادرت می‌کنند و چه تدابیری را به اقتضای زمینه‌ها و شرایط موجود در پیش می‌گیرند (فراسخواه، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

در نمودار شماره ۲ و ۳، در مدل پارادایمی و مدل نظری پدیده اعتراض و راهبرد تمارض اجتماعی دیده می‌شود که توجه به این ساختار و فرایند تا چه اندازه در مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی و تحلیل زمینه‌های شکل‌گیری آن در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره ضروری است. درحقیقت، همانگونه که پیش‌تر نیز بر آن تأکید شد، افراد، تمارض اجتماعی را به‌صورت راهبردی برای مواجهه با تهدید امنیت هستی‌شناختی‌شان به کار می‌گیرند. تمارض اجتماعی به شکل‌های گوناگون در تعاملات اجتماعی دیده می‌شود و نباید آن را فقط به یکی از وجوه آن ساده‌سازی کرد. درنهایت، درک تمارض اجتماعی در نموداری از شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر آن و در شبکه‌ای میان آن شرایط و تمارض اجتماعی به‌مثابه راهبردی برای مواجهه با آنها و همچنین در دیالکتیکی میان همه آنها با پیامدهایشان و پیامدهای تمارض اجتماعی، درکی نزدیک‌تر به واقع و متمایز از مفاهیم نزدیک به آن است.

رجوع شده است، اینگونه استنباط می‌شود که رویدادها و وقایعی که در پدیده محوری این پژوهش، یعنی اعتراض تأثیرگذار است، تداعی‌گر نوعی وضعیت ترومایی^۱ و تهدید امنیت هستی‌شناختی است که در آن، افراد جامعه، احساس شکست، احساس طردشدن، احساس ناامنی، انقیاد و ترس، استیصال، ناکامی و ... می‌کنند. متخصص شماره ۱۳ درباره این موضوع معتقد است:

«یک وضعیت نفرین‌شدگی‌ای که احساس می‌کنیم گرفتارش هستیم و از جهاتی شاید بتوان گفت که درباره‌اش به قدر کافی صحبت شده است ... مردم احساس می‌کنند قربانی شرایطی هستند و در یک وضعیت قرار دارند که هر چیزی را به این شرایط ربط می‌دهند. قصه قربانی شدن، خیلی برای آنها زمینه‌ساز است. اینکه درواقع، مسائل شخصی برایشان کم‌رنگ می‌شود. احساس می‌کنند بازی خورده‌اند. یک استیصال است.»

متخصص شماره ۷ در این زمینه می‌گوید:

«من از نسل دانشجویان قبل از انقلاب هستم و ما ایدئال‌های بسیاری داشتیم. یکی از ایدئال‌های ما این بود که در این جامعه، سیستم‌های اداری، سیستم‌هایی کاملاً بهینه و کارآمد خواهد بود و به دور از هرگونه رشوه‌خواری و ارتشا کار خواهند کرد. امید داشتیم سیستم‌های آموزشی نیروهایی را تربیت کنند که هم به‌لحاظ اخلاقی و هم به‌لحاظ کارایی حرفه‌ای بتوانند جامعه را در صنعت و کشاورزی پیش ببرند. همه آنچه ما فکر می‌کردیم، یکی یکی به نوبدی انجامید.»

بنابراین، وضعیت ترومایی و تهدید امنیت هستی‌شناختی، باعث تراکم اعتراض در جامعه می‌شود و بغض و کینه به دیگری، جامعه، شرایط و حکومت را در جامعه افزایش می‌دهد و در چنین شرایطی، امنیت هستی‌شناختی افراد بیش از هر موقعیتی تهدید می‌شود. احساس ناکامی، شکست و طردشدن نیز به انباشت اعتراض می‌انجامد و در چنین

^۱ ترومای فرهنگی (Cultural Trauma) یا روان‌زخم جمعی، زمانی رخ می‌دهد که اعضای یک گروه یا جامعه حس می‌کنند گرفتار واقعه فاجعه‌باری شده‌اند (Alexander, 2004: 1). تروما زمانی مسئله اجتماعی می‌شود که درد و رنج یک گروه اجتماعی با بحران‌های عظیم فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هم‌دستی می‌کند و آن درد، و رنج بخشی از هویت آن گروه می‌شود (Alexander, 2012). به نقل از جانعلیزاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۳.

«تضاد منافع» با فراوانی ۱۴، بیشترین تأثیر را در ساخت مقوله حکمرانی بد داشته است. ذیل این مقوله، طیف‌های مفهومی سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های ضد توسعه، ضعف برنامه‌ریزی مبتنی بر منافع مشترک در تعاملات اجتماعی، ناتوانی نهادهای مسئول در مشارکت‌جویی و اجماع‌مداری، شکاف میان جامعه و حاکمیت و ... وجود دارد. متخصص شماره ۱۳ در این زمینه می‌گوید:

«من همیشه می‌گویم ایرانی‌جماعت که این قدر نامسئول است، این قدر بی‌قانون است و ... این فرد وقتی در موقعیتی دیگر قرار می‌گیرد که همه چیز سر جای خودش است، خوب عمل می‌کند. الان ایرانی‌ها در همه جای دنیا خوب هستند؛ شهروندانی کاملاً سالم، کاملاً مسئول و کاملاً بهنجار هستند. شما هر جایی که بروید، ایرانی‌ها در واقع، آدم‌های بسیار خوبی هستند؛ اما چه می‌شود که در این موقعیت اینطور عمل می‌کنند؟ برای اینکه این موقعیت مشکل دارد.»

بنابراین، اینگونه به نظر می‌رسد که ارتباطی محکم میان نوعی رفتار و میدان آن وجود دارد. در این زمینه، متخصص شماره ۲ می‌گوید:

«نحوه حکمرانی در جامعه، در بروز و ظهور یافتن یا نیافتن این پدیده، بسیار مؤثر است. باید دید در کلان جامعه و در برنامه‌ریزی‌های کلان، مدیران، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان چگونه عمل و رفتار کرده‌اند و چه بستر و زمینه‌ای را برای زندگی شرافتمندانه و سالم برای مردم فراهم کرده‌اند.»

و به اعتقاد متخصص شماره ۴:

«نهی از منکر متوجه حکومتی‌هاست؛ نه در درجه اول، متوجه خانمی که زلفش بیرون است. اگر عدل باشد و رفتار درست حاکمیت با مردم وجود داشته باشد، اصلاً خیلی چیزها درست می‌شود ... اگر من ببینم که چیزها از طرف صاحب قدرت، سر جای خودش نیست، به خودم حق می‌دهم که سر جای خود قرار نگیرم. وقتی مسئولان خطا می‌کنند، می‌پذیرند؟ هزارتا توجیه برای آن درست می‌کنند؛ یعنی به من آموزش می‌دهند و ما از حکومت خط می‌گیریم.»

اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک نیز با فراوانی هفت تکرار در خوشه مقوله‌ای شرایط زمینه‌ای قرار می‌گیرد. «تفوق نگاه روان‌شناختی و قضایی بر چشم‌انداز جامعه‌شناختی» از طیف‌های مفهومی مورد توجه خبرگان علوم اجتماعی درباره این موضوع است. در این زمینه، متخصص شماره ۹ می‌گوید:

«ما در جامعه‌شناسی، اینگونه به پدیده‌ها نگاه می‌کنیم؛ یعنی

پیش‌تر در بخش «مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی از منظر متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی»، جزئیات مربوط به نحوه مقوله‌بندی تمارض اجتماعی، به تفصیل بیان شد. اکنون برای یادآوری به بیان این نکته بسنده می‌شود که در ساخت مقوله تمارض اجتماعی، بیشترین تأکید بر «مسئولیت‌گریزی»، «توجیه» و «رفتارهای وانمودی» است. در مصاحبه‌های عمیق با متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی در این پژوهش، مقوله سطح اولی مسئولیت‌گریزی در ۹ طیف مفهومی در مجموع، ۱۹ بار و مقوله سطح اولی توجیه و دلیل‌تراشی در ۱۲ طیف مفهومی در مجموع، ۳۳ بار در مصاحبه‌ها تکرار شده است. ۱۷ طیف مفهومی نیز نظیر «ریاکاری»، «فریب‌کاری»، «مظلوم‌نمایی»، «نفاق»، «رفتارهای وانمودی» و ... در مجموع با فراوانی ۳۵ تکرار، مقوله سطح اولی «توریه» را می‌سازد که ضلع سوم تمارض اجتماعی به‌منابه راهبردی برای اعتراض در مواجهه با تهدید امنیت هستی‌شناختی در جامعه است.

شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای، موقعیت‌های خاص و ویژه‌ای است که بر راهبردها و تعاملات اثر می‌گذارد (Corbin and Strauss, 2008: 115; Creswell, 2013: 89). شرایط زمینه‌ای در یک زمان و مکان خاص جمع می‌آید تا مجموعه اوضاع و احوال یا مسائلی را به وجود آورد که اشخاص با عمل / تعامل‌های خود به آنها پاسخ می‌دهند (استراوس و کربین، ۱۳۹۵: ۱۵۴).

همانگونه که جدول شماره ۴ نشان می‌دهد، خوشه مقوله‌ای شرایط زمینه‌ای از انتزاع دو مقوله سطح دومی «حکمرانی بد» و «اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک» تشکیل شده است و گزارش جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که مقوله سطح اولی «ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و سیاسی» با ۱۷ طیف مفهومی، بیشترین فراوانی را در مصاحبه‌ها داشته است. مشکلات ساختاری، عملکرد نادرست مسئولان، ناکارآمدی دستگاه‌های اداری، ناتوانی سازوکارهای نظارتی، اقتصاد دولتی و ناکارآمدی نظام تأمین اجتماعی از طیف‌های مفهومی پربسامد در مضامین گفت‌وگوهاست.

بعد از مقوله ناکارآمدی نهادهای اجتماعی و سیاسی، مقوله

خودخواهی، منفعت‌طلبی، مرگ آرمان‌خواهی، برتری دغدغه معاش نسبت به اخلاق، زیست رقابتی، نبود موازنه میان حق و مسئولیت، ظهور و بروز نیهیلیسم و ... است. این مقوله در این پژوهش با ۲۲ طیف مفهومی، که در جدول شماره ۸ گزارش شده است، از نظر رتبه فراوانی در میان مقولات سطح اولی در رتبه سوم قرار دارد. متخصص شماره ۵ درباره برتری دغدغه معاش نسبت به اخلاق می‌گوید:

«ما شاهد آن هستیم که کارمند، چند سال اول را منظم و مسئولانه کار می‌کند و وقتی که رسمی شد، طور دیگری عمل می‌کند.»

به اعتقاد متخصص شماره ۱۰:

«ما در یک مسابقه اعلام‌نشده نامشخصی با همه آدم‌ها هستیم؛ با برادرمان، با دوستان گذشته‌مان، با هم‌کلاسی‌ها، همکاران، با همسایه و همه در حال مسابقه هستیم. نه یک مسابقه، بلکه در حین یک مسابقه، درگیر مسابقه‌ای دیگر هستیم. این ولوله مسابقه‌ای در جامعه ما وجود دارد ... وقتی شما همیشه و با همه در حال مسابقه باشید، طبعاً در همه موارد نمی‌توانید توفیق داشته باشید و سپس متوسل می‌شوید به انواع سازوکارهایی که با آنها خود را در عین شکست‌خوردن، سربلند نیز نشان دهید. ما شکست‌خورده‌های همیشه پیروزیم.»

متخصص شماره ۱۱، فهم و ادراک تمارض اجتماعی را نیازمند دیدن آن درون شبکه‌ای از مرگ خدا، نبود معنا، نبود متافیزیک، از بین رفتن امر فرا محسوس، فردگرایی، نبود آرمان‌شهر و روزمرگی می‌داند. این موارد، ویژگی‌هایی است که وی از آنها به جهان نیچه‌ای تعبیر می‌کند. شاید نبود تعهد هنجاری در میان افراد و گروه‌های مرجع نیز نتیجه زیستن در چنین جهانی باشد. در چنین جهانی، گفتار و کردار متناقض افراد و گروه‌های مرجع و حتی گاهی تحریف ارزش‌های اخلاقی و احکام دینی دیده می‌شود. به اعتقاد وی:

«در چنین جهانی، فرد هیچ اتوپیایی ندارد؛ یعنی به دیگری فکر نمی‌کند. نه می‌خواهد پرولتاریا را نجات دهد، نه می‌خواهد جامعه بی‌طبقه توحیدی بسازد و نه حکومت عدل علی بسازد. اصلاً اتوپیایی ندارد.»

این مسائل، مواردی است که به اعتقاد خبرگان علوم اجتماعی و متخصصان، ارتباط محکمی با تهدید امنیت هستی‌شناختی، حکمرانی بد و همچنین تمارض اجتماعی

فکر می‌کنیم که چطور بسترها را فراهم کنیم برای کاهش مشکل و اگر خودمان را در دام اخلاق، دام وجدان و دام فرهنگ بیندازیم، مثلاً بگوییم ما باید فرهنگ‌سازی کنیم تا تماشاگران وقتی به ورزشگاه می‌روند فحش ندهند و ...، نتیجه‌ای نمی‌گیریم.»

متخصص شماره ۲ نیز معتقد است:

«راهکار اصلی، تغییر در ساختار حکمرانی و انگاره‌های ذهنی مدیران و تأثیرگذاران جامعه است؛ زیرا تا زمانی که جامعه توسعه نیابد زیرا توسعه، شاخص‌ها و معیارهای خودش را دارد که اجازه نمی‌دهد جامعه به سمت دیکتاتوری و استبداد پیش برود، نمی‌توان انتظار داشت که در سطح خرد یا میانی، تمارض وجود نداشته باشد.»

از مجموع دیدگاه‌های کارشناسان و خبرگان علوم اجتماعی، اینگونه استنباط می‌شود که آنچه در ذیل خوشه مقوله‌ای شرایط زمینه‌ای در این پژوهش طبقه‌بندی شده است، با مقوله محوری، یعنی اعتراض و شرایط علی، یعنی تهدید امنیت هستی‌شناختی ارتباط دارد؛ به این ترتیب که مواجهه با تهدید امنیت هستی‌شناختی در شرایط زمینه‌ای، موجب تشدید اعتراض میان افراد جامعه می‌شود و با تمارض اجتماعی، خودش را بیش‌ازپیش نشان می‌دهد.

شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌ای، شرایطی است که شرایط علی را تخفیف یا به‌نحوی تغییر می‌دهد (استراوس و کرین، ۱۳۹۵: ۱۵۳). بررسی شرایط زمینه‌ای، ناظر بر این پرسش است که تأثیر موجبات علی و زمینه‌ای خاص، با چه عوامل عمومی محیطی تعدیل می‌شود (فراستخواه، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

جدول‌های شماره ۳ و ۴ نشان می‌دهد، خوشه مقوله‌ای شرایط مداخله‌گر با مقوله‌های سطح اولی «کیش فردیت»، «ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع» و «تضعیف اخلاق» مقوله‌بندی شده است. همانگونه که پیش‌تر توضیح داده شد، مقوله‌بندی برحسب نیاز ممکن است در چند سطح انجام شود و این نیاز در طول پژوهش برحسب موضوع، مسئله، هدف و پرسش‌های پژوهش و شواهد میدانی و موقعیتی تشخیص داده می‌شود. در این پژوهش، شرایط مداخله‌گر فقط در یک سطح مقوله‌بندی شده است.

مقوله کیش فردیت، شامل کدهای بازی، مانند فردگرایی،

به‌مثابه راهبردی برای مواجهه با آنها دارد.

پیامدها

آخرین اصطلاح پارادایمی در مدل استراوس و کربین، پیامد است. پیامدها یا تبعات به ما می‌گویند که در نتیجه اعمال و تعامل‌هایی که افراد و گروه‌ها در چنان شرایطی انجام داده‌اند یا نتوانسته‌اند در پاسخ به موقعیت خاص انجام دهند، چه اتفاقی پیش آمده یا پیش می‌آید (استراوس و کربین، ۱۳۹۵: ۱۵۰)؛ به بیان دیگر، مجموع موجبات علی و راهبردهای اتخاذشده به چه آثار و نتایجی منتهی می‌شود (فراسخواه، ۱۳۹۸: ۱۰۱).

در این پژوهش، خوشه مقوله‌ای پیامدها، مانند خوشه مقوله‌ای شرایط مداخله‌ای در یک سطح مقوله‌بندی شده است. از منظر خبرگان علوم اجتماعی و متخصصانی که در این پژوهش به آرای آنها رجوع شده است، به‌طور خلاصه، نتیجه تمارض اجتماعی، به‌مثابه راهبردی برای مواجهه با تهدید امنیت هستی‌شناختی و شرایط زمینه‌ای و میانجی که وضعیتی اعتراض‌آمیز را در جامعه به وجود می‌آورد، کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی است. البته ذیل مقوله کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی طیف‌های مفهومی «کاهش اعتماد اجتماعی»، «کاهش انسجام اجتماعی»، «اخلال در فرایند توسعه»، «ترجیح منافع فردی به منافع جمعی» و «افزایش نیاز به نظام کنترل بیرونی»، «کاهش هنجارپذیری»، «ضعف سازوکار کنترل درونی» و ... وجود دارند که در جدول‌های شماره ۳ و ۴ گزارش شده است.

به اعتقاد متخصص شماره ۱۴:

«امروز در جامعه ایران، سرمایه اجتماعی دارد کم می‌شود. یکی از چیزهایی که به سرمایه اجتماعی آسیب می‌زند، تمارض یا نداشتن صداقت است». متخصص شماره ۲ نیز رابطه‌ای دیالکتیکی میان تمارض اجتماعی و کاهش اعتماد اجتماعی می‌بیند و معتقد است: «هرچه سطح اعتماد اجتماعی، زیاد و شبکه روابط از نوع گرم باشد (در تمام سطوح) تمارض اجتماعی کاهش خواهد یافت؛ ولی به موازاتی که اعتماد اجتماعی کاهش یابد و شبکه روابط از نوع سرد شکل گیرد، بستر و زمینه بروز و ظهور تمارض اجتماعی افزایش می‌یابد».

به اعتقاد متخصص شماره ۷ نیز:

«در جامعه‌ای که تمارض اجتماعی زیاد است، اعتماد اجتماعی کاهش پیدا می‌کند. همچنین، انسجام اجتماعی نیز کاهش پیدا می‌کند. ما هر چقدر در جامعه، اعتماد اجتماعی بیشتری داشته باشیم، انسجام اجتماعی‌مان نیز بیشتر می‌شود. به این ترتیب، فردیت ما در جمع حل می‌شود؛ اما در حال حاضر، ما فردگراتر شده‌ایم و منافع فردی را به منافع جمعی ترجیح می‌دهیم».

از پیامدهای دیگر تمارض اجتماعی و شرایط علی، زمینه‌ای و دخیل در آن، پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی است. متخصصان به این مقوله با ۱۰ طیف مفهومی و در مجموع، فراوانی ۲۷ تکرار توجه کرده‌اند. به اعتقاد متخصص شماره ۱۵:

«در کشورهای جهان سومی، مثل ما، علت اینکه رفتارها پیش‌بینی‌پذیر نیست، این است که وجهه‌های وانمودی، بیشتر از وجهه‌های واقعی است ... در جامعه‌ای که رفتارهای وانمودی آن بیشتر از رفتارهای حقیقی و آرمانی است، پیش‌بینی رفتار سخت است؛ به همین علت، آقای «خاوری»، که تا دیروز در صف اول نماز جمعه چفیه به گردن داشت، الان در کاناداست. جامعه‌ای را که نتوان رفتارهای آن را پیش‌بینی کرد، یک‌مرتبه در آن اتفاقی می‌افتد که اصلاً پیش‌بینی‌پذیر نیست».

از نشانه‌های پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی می‌توان به آشفتگی اجتماعی، کاهش هنجارپذیری و افزایش نیاز به نظام کنترل بیرونی اشاره کرد.

متخصص شماره ۶ معتقد است آشفتگی اجتماعی و بی‌اعتمادی ممکن است به‌صورت نرم، زندگی را ناامن کند و می‌گوید:

«من درباره این بحث‌ها مهم‌ترین نهاد را خانواده‌ها و بعد آموزش و پرورش می‌دانم. صداوسیما خیلی مهم است. رسانه‌های عمومی، یعنی جاهایی که فرهنگ عمومی را می‌سازد. در آنجاها باید آموزش شهروند آگاه، اخلاقی و ماهر صورت بگیرد. اگر در این نهادها برای ۲۰-۳۰ سال یا ۴۰ سال، چنین هدف‌گیری‌ای انجام شود، شاید این نارسایی‌های فرهنگی یا این نارسایی‌ها در روابط اجتماعی برطرف شود. من برای آن تعبیر آشفتگی اجتماعی را به کار می‌برم که همه جوامع با آن روبرو هستند و به این ترتیب، شاید مهار شود؛ البته ریشه‌کن نمی‌شود».

کدگذاری انتخابی

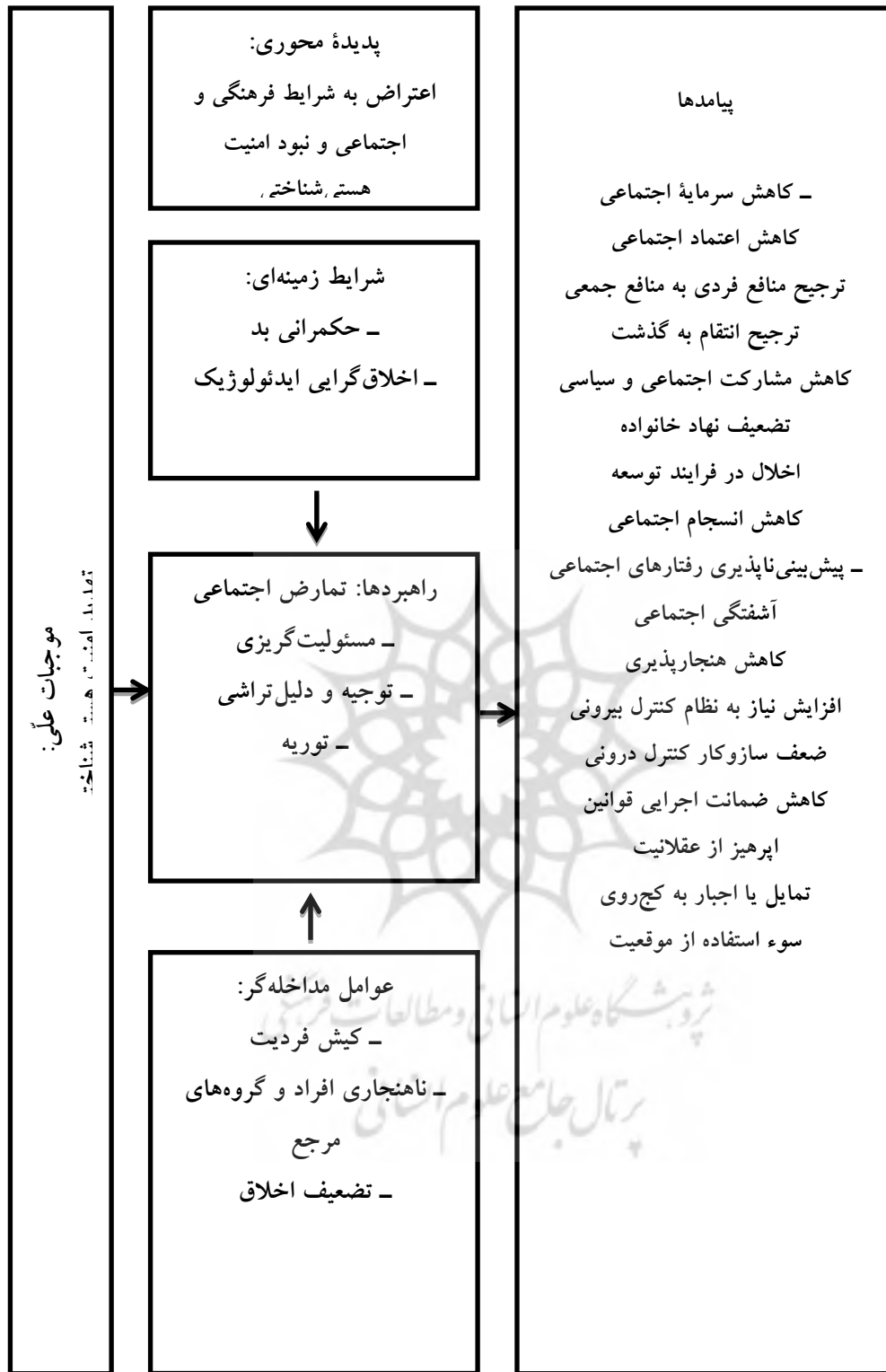
کدگذاری انتخابی، فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست (Lee, 2001: 50). یافته‌های حاصل از استخراج داده‌ها در این پژوهش، مدلی را ارائه می‌دهد که در نمودار شماره ۲ تصویر شده است. این نمودار، ارتباط مرحله کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی را در الگوی پارادایمی و نظام‌مند استراوس و کرین نشان می‌دهد. به این ترتیب، براساس آرای خبرگان علوم اجتماعی و متخصصانی که در این پژوهش با آنها مصاحبه شده است، مدل ترسیمی مبتنی بر الگوی کدگذاری محوری در مدل پارادایمی در رویکرد نظام‌مند (SY-GTM)، برای نمایش تمارض اجتماعی به‌مثابه راهبردی در موقعیت اعتراض و شرایط علی، زمینه‌ای و دخیل در آن به نمودار ۲ است.

کدگذاری انتخابی، فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست (Lee, 2001: 50). یافته‌های حاصل از استخراج داده‌ها در این پژوهش، مدلی را ارائه می‌دهد که در نمودار شماره ۲ تصویر شده است. این نمودار، ارتباط مرحله کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی را در الگوی پارادایمی و نظام‌مند استراوس و کرین نشان می‌دهد. به این ترتیب، براساس آرای خبرگان علوم اجتماعی و متخصصانی که در این پژوهش با آنها مصاحبه شده است، مدل ترسیمی مبتنی بر الگوی کدگذاری محوری در مدل پارادایمی در رویکرد نظام‌مند (SY-GTM)، برای نمایش تمارض اجتماعی به‌مثابه

راهبردی در موقعیت اعتراض و شرایط علی، زمینه‌ای و دخیل در آن به شکل ذیل است.

نمودار شماره ۳، خروجی نرم‌افزار MAXQDA را درباره پروژۀ مفهوم‌شناسی پدیده تمارض اجتماعی از منظر متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی نشان می‌دهد که در پی تحلیل جامعه‌شناختی زمینه‌های شکل‌گیری تمارض اجتماعی در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره با راهبرد نظریۀ زمینه‌ای به دست آمده است. مدل نظری خروجی از نرم‌افزار MAXQDA، رابطه‌ای دیالکتیکی را میان همه اجزای مدل پارادایمی استراوس و کرین در نمودار شماره ۲ گزارش می‌کند. براساس این مدل نظری، به نظر می‌رسد تهدید امنیت هستی‌شناختی، که موجب اعتراض افراد در جامعه است، خود، نتیجه حکمرانی بد، کیش فردیت و تضعیف اخلاق است و در عین حال، موجب آنها نیز است و نمادها و نموده‌های اعتراض نیز وضعیت امنیت هستی‌شناختی را بغرنج‌تر می‌کند. این مدل نظری نشان می‌دهد در چنین شرایط پیچیده‌ای، افراد به تمارض اجتماعی روی می‌آورند و این راهبرد در دیالکتیکی میان همه عوامل و شرایط پیش‌گفته به کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی می‌انجامد و این پیامدها خود، شرایط و عوامل پیش‌گفته را تداوم می‌بخشد و تثبیت و تقویت می‌کند.

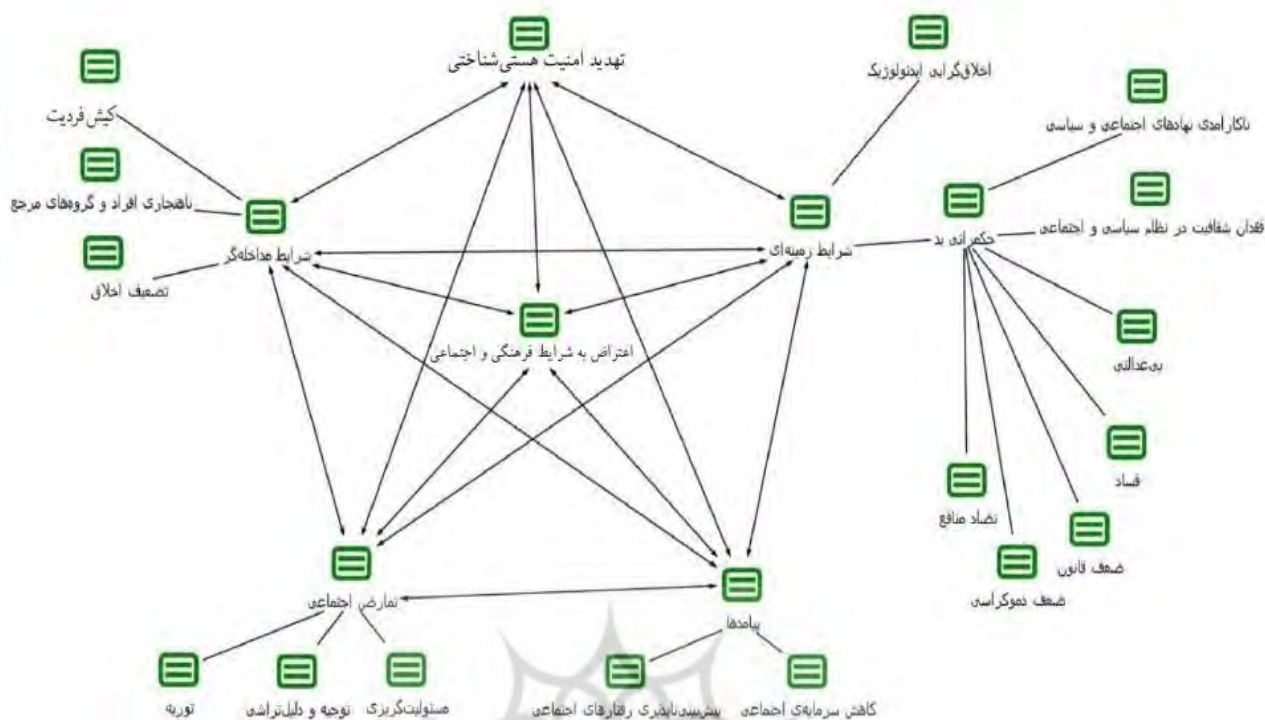

نمودار ۲- مدل پارادایمی پدیده اعتراض و راهبرد تمارض اجتماعی (منبع: یافته‌های پژوهش)

مبتنی بر الگوی پارادایمی استراوس و کربین در رویکرد نظام‌مند (SY-GTM) (فراسنخواه، ۱۳۹۸: ۹۹)

Fig 2- The paradigm model of protest phenomenon and strategy of social malinger in this research

نمودار ۳- مدل نظری پدیده اعتراض و راهبرد تمارض اجتماعی

Fig 3- The theoretical model of protest phenomenon and strategy of social malingering

اجتماعی به صورت‌های گوناگون در تعاملات روزمره ظهور و بروز می‌کند و نباید آن را فقط به یکی از وجوه آن ساده‌سازی کرد.

یکی از پرسش‌های کلیدی در مصاحبه با خبرگان و متخصصان این بود که آیا ممکن است تمارض اجتماعی به ویژگی‌ای فرهنگی - اجتماعی تبدیل شود؛ مثلاً ممکن است تمارض اجتماعی، یک خصلت یا عادت‌واره^۱ در جامعه امروزی ما باشد؟ دیدگاه متخصصان درباره این موضوع متفاوت بود. به اعتقاد متخصص شماره ۶، اصلاً نمی‌توان درباره عادت‌واره بودن یا نبودن موضوعی در یک جامعه نظر کلی داد؛ اما از نظر بیشتر کارشناسان، تمارض اجتماعی، موضوعی بحث‌برانگیز^۲ در جامعه ماست و اکنون به خصلتی فرهنگی و اجتماعی تبدیل شده است.

مدل خروجی از دیدگاه‌های متخصصان و خبرگان علوم اجتماعی در این پژوهش نیز پدیده‌های اعتراض، تمارض اجتماعی، کیش فردیت، حکمرانی بد، کاهش سرمایه اجتماعی و ... را چندعلتی و چندجانبه نشان می‌دهد و این مدل، بازتاب تفکری دیالکتیکی و ناظر بر پویایی‌های میان روابط اجتماعی است.

نتیجه و جمع‌بندی

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد تمارض اجتماعی، راهبردی است که افرادی که احساس ناامنی هستی‌شناختی می‌کنند و به شرایط فرهنگی و اجتماعی اعتراض دارند، در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره به کار می‌برند تا به این ترتیب، بقای خویش را در جامعه تضمین کنند. این استراتژی، شامل کنش و برهم‌کنش‌های خاصی است که تداعی‌گر مسئولیت‌گریزی، دلیل‌تراشی و توریه است. این کنش

¹ Habitus

² problematic

دریافت‌های این پژوهش، ناکارآمدی نهادهای سیاسی و اجتماعی، بی‌عدالتی، نبود شفافیت در نظام سیاسی و اجتماعی، فساد، ضعف قانون، ضعف دموکراسی و اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک، به‌عنوان شرایط زمینه‌ای، موقعیت‌های ویژه‌ای است که از یک‌سو، موجب اتخاذ راهبردهای عمل/تعامل، یعنی تمارض اجتماعی می‌شود و از سوی دیگر، تهدید امنیت هستی‌شناختی افراد در این شرایط به تراکم اعتراض در جامعه می‌انجامد.

این دریافت با خصوصیات و شاخص‌هایی که برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ برای حکمرانی خوب معرفی می‌کند و نتایج آن همخوانی دارد؛ یعنی عواملی چون پاسخگویی، اجماع‌محوری، مشارکت، قانون‌محوری، کارایی، عدالت، مسئولیت‌پذیری، شفافیت و ... در حکمرانی است که در نهایت، موجب توسعه پایدار می‌شود (UN ESCAP, 2002). به نقل از شریف‌زاده و قلی‌پور، ۱۳۸۲: ۱۰۰-۱۰۱ و از نشانه‌های آن، مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان است که در مبانی جامعه‌شناسی فساد، ارتباط محکمی با مسئولیت‌پذیری حاکمان و حکمرانی خوب دارد (فراهانی، ۱۳۸۴: ۲۲).

همچنین، همانگونه که هونت در نظریه شناسایی مطرح می‌کند، در صورت طرد و انکار حقوق برابر فرد در جامعه، خودمختاری اخلاقی افراد در جامعه از دست می‌رود و آنها به مرتبه شهروند درجه دوم تقلیل می‌یابند و در این شرایط در مواجهه با حوادث و رخداد‌های مختلف، خود را مسئول و موظف به اتخاذ قضاوت اخلاقی نمی‌دانند. در شرایط زمینه‌ای، مانند بی‌عدالتی در نظام تخصیص منابع، تبعیض و تفاوت در امکانات، نبود شایسته‌سالاری، تبعیض و سهل‌انگاری در مواجهه با فساد، قانون‌گریزی صاحبان قدرت و مسئولیت، نبود حق اظهار نظر و پاسخگویی، ضعف برنامه‌ریزی مبتنی بر منافع مشترک در تعاملات اجتماعی و ... تمارض اجتماعی شهروندان، عمل/تعامل دور از انتظاری نیست.

مدل پارادایمی دریافت‌شده، روند تعاملی تمارض اجتماعی را با مقوله‌هایی، همچون تهدید امنیت هستی‌شناختی، اعتراض، حکمرانی بد، اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک، ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع، پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی و تضعیف اخلاق نشان می‌دهد.

براساس دریافت‌های پژوهش، تهدید امنیت هستی‌شناختی و وضعیت ترومایی، بستری است که در آن، تراکم اعتراض افراد به شرایط فرهنگی و اجتماعی جامعه دیده می‌شود. این وجه از دریافت‌های پژوهش از یک‌سو، یادآور این نظر‌گیدن است که نبود امنیت هستی‌شناختی و تهدید آن در جامعه موجب تحدید اعتماد متقابل در تعاملات اجتماعی است و از سوی دیگر، جامعه‌ای را تصویر می‌کند که در آن، افراد احساس می‌کنند که دچار ضایعه‌ای جمعی شده‌اند و از یک روان‌زخم فرهنگی رنج می‌برند و به تعبیر جفری الکساندر، این رنج، بخشی از هویت آنها شده است.

از نظر متخصصانی که در این پژوهش به آرای آنها رجوع شده است، در جامعه‌ای که افراد احساس می‌کنند که در تعاملات اجتماعی فریب خورده و به‌نحوی نادیده گرفته شده‌اند، تمارض اجتماعی، سیستمی دفاعی برای مواجهه با ناامیدی، سرخوردگی اجتماعی، استیصال، احساس شکست، احساس طردشدن، خشم، احساس نفرین‌شدگی، احساس قربانی‌شدن و به‌طور کلی، تهدید امنیت هستی‌شناختی‌شان است که به ظهور و بروز اعتراض به شرایط پیش‌گفته می‌انجامد و حتی نوعی دهن‌کجی به سیستم اجتماعی است. همچنین، این دریافت با دیدگاه ترنر درباره نیازهای تراکنشی، همسویی دارد و مؤید آن است که نیاز به تأیید خود و هویت‌هایی که خود را می‌سازند، از مهم‌ترین نیازهای فردی و اجتماعی است.

در مدل پارادایمی استراوس و کربین، میزان تأثیرپذیری افراد از شرایط علی و در نتیجه آن، چگونگی ظاهرشدن پدیده‌ها، به شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و حتی راهبردهای کنش/کنش متقابل آنها بستگی دارد. براساس

^۱ UNDP

شرایط مداخله‌گر، پدیده‌ها را تعدیل یا تشدید می‌کند. براساس نتایج این پژوهش، نوع عملکرد افراد و گروه‌های مرجع، موازنه میان حق و مسئولیت، نظام اخلاقی در جامعه و مواردی از این قبیل، تأثیر زیادی هم در شرایط علی و زمینه‌ای و هم درباره پدیده محوری و راهبردهای مواجهه با آنها دارد. فردگرایی، مرگ آرمان‌خواهی، منفعت‌طلبی، تفوق عقلانیت ابزاری بر عقلانیت تفهیمی، زیست رقابتی، نبود موازنه میان حق و مسئولیت، ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع، تضعیف اخلاق در جامعه و پیروی اخلاق از محرک‌های شخصی و غرایز، علاوه بر اینکه به‌طور مستقیم می‌تواند موجب تمارض اجتماعی شود، به‌طور غیرمستقیم نیز با افزایش اعتراض و ناامنی هستی‌شناختی و همچنین حکمرانی بد می‌تواند به مسئولیت‌گریزی، دلیل‌تراشی و تظاهر و فریب‌کاری دامن بزند. در چنین شرایطی، افراد به فاصله‌گیری از نقش‌های خود، تمایل بیشتری دارند و به تعبیر گافمن می‌کوشند از مشقت ایفای کامل نقش خود شانه خالی کنند؛ بنابراین، با تمارض اجتماعی، نقش‌های خود را با بی‌میلی و دلسردی ایفا می‌کنند و این امر باعث اخلال در فرایند توسعه، کاهش مشارکت اجتماعی و سیاسی، پیش‌بینی ناپذیری رفتارهای اجتماعی و ... می‌شود.

با توضیحات پیش‌گفته، روشن است که تهدید امنیت هستی‌شناختی، حکمرانی بد، کیش فردیت و منفعت‌طلبی و در مجموع، همه عوامل و شرایط مذکور، به تراکم اعتراض در جامعه می‌انجامد و چنین وضعیتی به اتخاذ راهبردهای خاصی منجر می‌شود. نوع خاصی از کنش/کنش متقابل در تعاملات اجتماعی که با مسئولیت‌گریزی، توجیه و دلیل‌تراشی، و مظلوم‌نمایی و فریب‌کاری همراه است، شیوه خاصی از عمل/تعامل که در آن، افراد در عین شانه خالی کردن از مسئولیت‌های قانونی و اخلاقی همچنان به تداوم تعاملات اجتماعی خود علاقه‌مند هستند و به این ترتیب، بقای خود را در جایگاهی که در آن حضور دارند، تضمین می‌کنند، سبک خاصی از زندگی و رفتار که اگرچه خود موجب اعتراض و

نارضایتی عمومی است، اقبال عمومی نیز دارد و به نظر می‌رسد در تعاملات اجتماعی تولید و بازتولید می‌شود. فلسفه تمارض اجتماعی از این نظرگاه، دست‌کم از این حیث که تمارض اجتماعی هم جهان اجتماعی را می‌سازد و هم محصول آن است، تداعی‌گر نوعی خصلت اجتماعی و عادت‌واره است. در این زمینه در نظریه بوردیو با یک فلسفه کنش روبرو هستیم که در آن، عاملان اجتماعی مبتنی بر رابطه دوسویه میان ساختارهای عینی (یعنی ساختارهای حوزه اجتماعی) و ساختارهای ذهنی‌شده (یعنی عادت‌واره‌ها) عمل می‌کنند. در این میان، خصلت یا عادت‌واره به‌مثابه نوعی تربیت غیرمستقیم موجب می‌شود عاملان اجتماعی، بی‌تکلف و بدون نیاز به تأمل، فضایل یا رذایل پذیرفته‌شده در جامعه را انجام دهند؛ به بیان دیگر، عادت‌واره، دیالکتیک درونی شدن احوال ظاهری و بیرونی شدن احوال درونی است (Bourdieu, 1977: 72) و عمل را به‌صورت ضرورتی منطقی پیش می‌برد (بوردیو، ۱۳۸۰: ۳۰۰)؛ بنابراین، عادت‌واره‌ها هم دنیای اجتماعی را می‌سازد و هم محصول آن است.

فلسفه کنش مدنظر بوردیو، به فاصله‌گرفتن از تضادهای اجتماعی قوی، نظیر فرد/جامعه، فردی/جمعی، آگاهانه/ناآگاهانه، ذی‌منفعت/بی‌منفعت و عینی/ذهنی، تأکید بسیار دارد (بوردیو، ۱۳۸۰: ۲۲) و دریافت‌های این پژوهش نیز این موضوع مهم را درباره فلسفه تمارض اجتماعی صادق یافته است.

یکی از نتایج محوری و مهم پژوهش، این است که تمارض اجتماعی به‌مثابه کنش اجتماعی در نموداری از شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر آن و در شبکه‌ای میان آن شرایط و تمارض اجتماعی به‌مثابه راهبردی برای مواجهه با آنها و همچنین در دیالکتیکی میان همه آنها با پیامدهایشان و پیامدهای تمارض اجتماعی، درک و دریافت می‌شود. این دیدگاه در نمودار شماره ۳ ترسیم شده است.

در این پژوهش، حرکت به سمت نظریه‌ای داده‌بنیاد-که مبتنی بر اندیشه و تجربیات فردی خبرگان علوم اجتماعی و

اباذری، ی. (۱۳۸۱). «فروپاشی اجتماعی»، گفت‌وگو با یوسف اباذری، ماهنامه آفتاب، ش ۱۹، ص ۳۲-۴۱.

اترک، ح. (۱۳۸۹). «ماهیت و حکم اخلاقی توریه». نشریه معرفت اخلاقی، س ۱، ش ۴، ص ۷۵-۹۴.

استراوس، ا. و کربین، ج. (۱۳۹۵). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه: ابراهیم افشار، چاپ پنجم، تهران: نشر نی.

انوری، ح. (۱۳۹۰). فرهنگ فشرده سخن. جلد اول، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سخن.

برانندن، ن. (۱۳۸۷). مسئولیت‌پذیری. ترجمه: مهدی قراچه‌داغی، تهران: شباهنگ.

برگر، پ. (۱۳۹۳). دعوت به جامعه‌شناسی: نگاهی انسان‌گرایانه. ترجمه: رضا فاضل، تهران: نشر ثالث.

بورديو، پ. (۱۳۸۰). نظریه کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی. ترجمه: مرتضی مردیها، تهران: نقش و نگار.

بهجت، م.ت. (۱۳۷۹). رساله توضیح‌المسائل حضرت آیت‌الله‌العظمی محمدتقی بهجت. چاپ بیست‌وپنجم، قم: شفق.

طهماسبی، ع.ا. (۱۳۹۴). برخی از دستگاه‌های دولتی به باشگاه‌های سیاسی تبدیل شده‌اند، siasigolestanp.ir/news/447 (۱۳۹۷/۱۱/۲).

ترنر، ج. (۱۳۹۴). نظریه‌های نوین جامعه‌شناسی. ترجمه: علی اصغر مقدس و مریم سروش، تهران: جامعه‌شناسان.

جانعلیزاده، ح؛؛ علیوردی‌نیا، ا. و فرزید، م.م. (۱۳۹۶). «جامعه‌شناسی حافظه جمعی: حوزه مطالعاتی پارادایمیک یا ناپارادایمیک»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، ش ۴۰، ص ۳۷-۷۰.

حشمتی، س. (۱۳۹۴). نقش مهارت‌های مقابله‌ای و مسئولیت‌پذیری در پیش‌بینی سلامت عمومی دانشجویان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی گرایش روان‌شناسی عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد کرمانشاه، استاد راهنما: کریم افشارنیا.

خبرگزاری صداوسیما. (۱۳۹۷). زلزله در یاسوج،

الگوی پارادایمی استراوس و کربین، چرایی و چگونگی تمارض اجتماعی را در تعاملات اجتماعی و زندگی روزمره مشخص کند- به کشف پدیده محوری اعتراض انجامید که با شرایط علی، شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر مرتبط با آن، همگی به راهبرد تمارض اجتماعی از طرف افراد در جامعه‌ای مواجه با ناامنی هستی‌شناختی، حکمرانی بد، اخلاق‌گرایی ایدئولوژیک، کیش فردیت، تضعیف اخلاق و ناهنجاری افراد و گروه‌های مرجع می‌انجامد؛ به بیان ساده‌تر، افرادی که دچار چنین زیست‌جهانی هستند و اعتراض دارند، تمارض اجتماعی می‌کنند و نتیجه آن نیز کاهش سرمایه اجتماعی، ترجیح منافع فردی به منافع جمعی، کاهش مشارکت اجتماعی و سیاسی، اخلال در فرایند توسعه، ضعف سازوکار کنترل درونی، افزایش نیاز به نظام کنترل بیرونی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی است. درباره این موضوع که راهبرد تمارض اجتماعی به یک خصلت فرهنگی و اجتماعی تبدیل شده است یا خیر، مناقشاتی میان متخصصان وجود دارد؛ اما بیشتر متخصصان به بحث‌برانگیز بودن این موضوع قائل هستند. از فحوای کلام خبرگان علوم اجتماعی اینگونه دریافت می‌شود که اکنون میان شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر و راهبردهای مواجهه با اعتراض، روابطی دیالکتیکی برقرار است. در مجموع، نتایج این پژوهش، مدلی نظری را نشان می‌دهد که در آن، میان اعتراض، تمارض اجتماعی، حکمرانی بد، کیش فردیت، تضعیف اخلاق، کاهش سرمایه اجتماعی و پیش‌بینی‌ناپذیری رفتارهای اجتماعی، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد.

منابع

آدینه، ص. (۱۳۹۴). پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری بر اساس سبک‌های فرزندپروری و پذیرش اجتماعی در دختران دبیرستانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی بالینی، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد اراک، استاد راهنما: داوود تقوایی.

- www.iribnews.ir/fa/news/2124286 (۱۳۹۷/۱۱/۲).
- خرم‌رودی، م. (۱۳۸۳). هنجاریابی تست تمارض SIRS، پایان‌نامه دکترای تخصصی رشته روان‌پزشکی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی. استاد راهنما: ناصر مهاجرانی، استاد مشاور: پوراعتمادی، ربابه مزینانی و حسن پاشا شریفی.
- داداش‌پور، ن. (۱۳۹۲). بررسی فراوانی موارد خطای پزشکی در بیمارستان پور سینای رشت در سال ۱۳۹۱. پایان‌نامه دکترای پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی گیلان، دانشکده پزشکی، استاد راهنما: پیمان اسدی، استاد مشاور: بهزاد زهره‌وندی.
- داوودی، ع. (۱۳۹۴). «روایت یک پزشک از تمارض عجیب یک بیمار»، www.tabnak.ir/fa/news/564669 (۱۳۹۷/۱۱/۲).
- دهخدا، ع.ا. (۱۳۴۳). لغت‌نامه دهخدا. جلد پانزدهم (ترک - تشبیه)، زیر نظر دکتر محمد معین، تهران: دانشگاه تهران، سازمان لغت‌نامه.
- رهبر طارمسری، م.؛ مهدوی برمچی، آ.؛ تقی‌لو، ص.، عطارچی، م.س.؛ بادسار، ع. و محمدی کجیدی، ح. (۱۳۹۶). «مقایسه نیم‌رخ روانی افراد متمررض با افراد عادی در مراجعان به پزشکی قانونی»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی گیلان*، د ۲۶، ش ۱۰۳، ص ۴۶-۵۲.
- شریف‌زاده، ف. و قلی‌پور، ر. (۱۳۸۲). «حکمرانی خوب و نقش دولت»، *مجله فرهنگ مدیریت*، س ۱، ش ۴، ص ۹۳-۱۰۹.
- فراستخواه، م. (۱۳۹۴). *ما ایرانیان: زمینه‌کاوی تاریخی و اجتماعی خلیفات ایرانی*. چاپ پنجم، تهران: نشر نی.
- (۱۳۹۸). *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر «نظریه برپایه» (گراند تئوری، GTM)*. چاپ ششم، تهران: نشر آگاه.
- فراهانی، م. (۱۳۸۴). *فساد و امنیت*. چاپ سوم، تهران: پرسمان.
- کاظمی، ع. (۱۳۹۴). «نیازمند روشنفکران عمل‌گرا هستیم»، *گفت‌وگو با عباس کاظمی، روزنامه صدا*، ۱۳۹۴/۹/۷، ص ۳۸.
- محمدپور، ا. (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی، ضد روش*. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- معین، م. (۱۳۹۱). *فرهنگ فارسی*. جلد اول، چاپ بیست‌وهفتم، تهران: انتشارات سخن.
- هادیانفر، س.ک. (۱۳۹۸). *ساعتی ۲ نفر در تصادفات کشور کشته می‌شوند*، <http://pana.ir/news/946816> (۱۳۹۸/۵/۲۴).
- Alexander, J.C. (2004) Toward a theory of cultural trauma. In Alexander, J.C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N., and Sztompka, Piotr. (Eds.). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkely, Los Angeles, London: University of Colifornia Press. PP. 1-30.
- Alexander, J.C. (2012) *Trauma: A social theory*. Cambridge: Polity Press.
- American Psychiatric Association. (1994) *Diagnostic and statistical manual, mental disorders, 4rd*, Washington D.C: American Psychiatric Association.
- Becker, H.S. (1970) *Field work evidence*. In Becker H.S. (Ed.) *Sociological Work: Method and Substance*. Chicago: Aldine. PP. 39-62.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of theory of practice*. London: Cambridge University Press.
- Corbin, J., and Strauss, A. (2008) *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3th Ed)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J.W. (2002) *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. New Jersey: Pearson Education.
- Creswell, J.W. (2013) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (3rd Ed)*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Creswell, J.W., and Miller, D.L. (2000) Determining validity in qualitative. *Theory into Practice*, 39(3), 24-130.
- Foss, N.J., and Pedersen, T. (2016) Microfoundation in strategy research. in *Strategic management Journal*, 37(13), 22-34.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Glaser, B.G. (1978) *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. California: The Sociology Press.
- Glaser, B.G. (2002) Conceptualization: On theory and theorizing using grounded theory. *International Journal of Qualitative Method*, 1(2), 23-38.
- Glaser, B.G., and Strauss, A. (1967) *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New Brunswick and London: Aldine Publishing Company.
- Glaser, B.G., and Holton, J. (2005) Basic social processes. In *Grounded Theory Review*, 4(3), 1-

- Serto, L.A. (1989) *The Anxiety and Depressive Disorder: Descriptive Psychopathology and Differential Diagnosis. in Anxiety and Depression, Distinctive and Overlapping Features*. Edited by Kendall PC. and D. Watson. Sandiego: Academic Press.
- Stern, P.N. (1981) Grounded Theory Methodology: its Uses and Processes. *Image*, 12(1), 20-23.
- Strauss, A. (1987) *Qualitative Analysis for social Scientists*. Cambridge, UK: University of Cambridge Press.
- Strauss, A., and Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Newbury Park, CA: Sage.
- Turner, J.H. (2002) *Face-to-face: Toward a Sociological Theory of Interpersonal Behavior*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- UN ESCAP (2000) *What Is Good Governance*, at PAPP List of Projects Contact US, Online at <http://www.Papp.Undp.Org.governance/about.Htm> (11/8/2016).
- 29.
- Glesne, J., and Peshkin, A. (1967) *Becoming qualitative researchs*. white plains, New York: Longman.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday (Anchor).
- Goffman, E. (1961) *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Indianapolis: Boobs-Merrill.
- Honneth, A. (1996) *The struggle for recognition: the moral grammar of social conflicts*. Translated by Joel Anderson, Cambridge: Polity Press.
- Lee, J. (2001) *A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, In Proquest UMI Database.
- Mason, J. (1996) *Qualitative Researching*. London: Sage.
- Parker, L.D., and Roffey, B.H. (1997) Methodological themes: back to the drawing board: revisitting grounded theory and the everyday accountants and managers reality. *in Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 10(2), 212-247.
- Rabbins, S.P. (2000) *Essentials of Organizational Behavior* (6th Ed.). New Jersey: Prentice-Hall.

